

Kentsel Kriz ve Krizler Çağının Kent Modelleri

Ömer Faruk Tekin¹

Özet

Kamusal açıdan kriz yönetimi yerel, ulusal ve küresel düzeyde toplumu etkileyen krizleri engellemek, etkilerini azaltmak veya sonlandırmak amacıyla kullanılan politika ve stratejilerden oluşmaktadır. Dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı kentler ve sakinleri bu krizlerin etkisine daha fazla maruz kalmakta ve daha çetin bir mücadelenin içine girmektedir. Kent yönetimleri açısından bu olağanüstü ve bunalımlı dönemlere hazırlık yapmak, yerleşim birimlerini daha esnek ve dirençli bir yapıya kavuşturmak önemli görevlerden biri haline gelmiştir. Kentleşmenin hız kazanması ve kentsel nüfusun oranının giderek artmasıyla, bu doğal ve insan kaynaklı afetlerden ve biyolojik felâketlerden oldukça etkilenen şehirlerin krizlere ve kentsel şoklara hazırlıklı olması da önem kazanmıştır. Bu çalışmada öncelikle, kriz ve kriz yönetimi konusunda kısa bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Kentsel kriz tanımlanmış, kentleri etkileyen krizler sınıflandırılmıştır. Doğal afetler, küresel salgınlar ve insan kaynaklı felâketler sonucunda oluştuğu varsayılan kentsel krizlere sebep olan temel faktörler üzerinde durulmuştur. Çalışma, krizin işaretlerinden ziyade temel sebeplerini analiz etme amacını taşımaktadır. Çalışmanın son bölümünde, kentlerin bu krizlere karşı zayıf ve savunmasız olması, hazırlıklı ve güçlü olması tartışmaları ekseninde ortaya çıkmış kırılğan kent, dirençli kent, sağlıklı kent ve bağışık kent kavramları da tanımlanmaktadır.

GİRİŞ

Kriz ve kriz yönetimi terimleri genellikle yönetim ve organizasyon alanında, örgütlerin çevresel değişimlerle uyumsuzluğu sonucunda görülen bunalımlı ve sıra dışı dönemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra ülke ekonomisindeki kötüye gidiş ve iktisat politikalarının işlevsiz veya yetersiz kaldığı buhranlar da bu terimlerle anılmaktadır. Ancak dünyanın ve insanlığın son yüzyılda yaşadığı büyük doğal ve insan kaynaklı afetler ve

1 Dr., Selçuk Üniversitesi, ofaruktekin@selcuk.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-9014-618X, Araştırmacı ID: 178430

biyolojik felâketler birçok beşerî ve ekonomik faaliyet için krizin söz konusu olduğunu ve bu krizlere hazırlık yapılması gerektiğini göstermiştir. Bu sebeple, kamu yönetimi alanında deprem, sel ve yangın gibi acil durumlara yönelik afet yönetimi ile sınırlı olarak başlayan kriz yönetimi politikaları, bulaşıcı hastalıklar ve küresel salgınlar gibi biyolojik felaketleri, aşırı hava olayları, toprak, su ve hava kirliliği, kuraklık, kıtlık ve su temini sorunları gibi çevre ve iklim krizlerini, endüstriyel ve teknolojik kazaları hatta suç ve güvenlik krizlerini içine alacak şekilde genişlemiştir.

2000'li yılların başından itibaren dünya üzerinde kentleşmenin hız kazanması ve kentsel nüfusun oranının giderek artması sebebiyle, bu doğal ve insan kaynaklı afetler ve biyolojik felâketlerden en çok etkilenen şehirlerin krizlere ve kentsel şoklara hazırlıklı olması da önem kazanmıştır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan kentsel kriz kavramı, artık çok çeşitli, girift ve karmaşık hale gelmiş modern çağın krizlerini ifade etmek üzere evrilmiştir. Bu yeni kentsel kriz kavramının anlaşılması için, öncelikle, kriz ve kriz yönetimi konusunda kısa bir kavramsal çerçeve sunulduktan sonra, kentsel krizin tanımlanması ve kentleri etkileyen krizlerin sınıflandırılması gerekmektedir. Daha sonra kentsel krize sebep olan faktörler üzerinde durularak, krizlerin sadece doğal afetlerden doğmadığını, küresel salgınların ve insan kaynaklı felâketlerin de önemli kentsel krizlere yol açtığını, hatta doğal afetlerin daha ağır hale gelmesinde de insan faktörünün öne çıktığını vurgulamak önem taşımaktadır. Bu hususları analiz etmek amacını taşıyan bu çalışmanın son bölümünde, kentlerin bu krizlere karşı zayıf ve savunmasız olması, hazırlıklı ve güçlü olması tartışmaları ekseninde ortaya çıkmış kırılğan kent, dirençli kent, sağlıklı kent ve bağışık kent kavramları da tanımlanmaktadır.

KRİZ VE KRİZ YÖNETİMİ

Sözlük anlamıyla kriz belirleyici bir değişimin yaklaşmakta olduğu istikrarsız veya kritik bir zaman veya durumdur (Merriam-Webster, 2023). Genellikle kriz olumsuz gelişme, istenilmeyen ve içinden çıkılması zor durum, bir işin, bir olayın dönüştüğü karışık durum, birdenbire ortaya çıkan kötüye gidiş ve tehlike olarak tanımlanmaktadır (Tutar, 2021: s. 19). Kriz, çevrede meydana gelen değişmelere uyum sağlanamamasından kaynaklanan stratejik açıklığın ortaya çıkardığı olağan dışı bir bunalım halidir. Gündelik işleyişin, mevcut yapının ve düzenin bozulmaya başladığı, hızlı karar almanın gerekli olduğu ve yönetimin karar almakta zorlandığı bir süreçtir (Tekin, 2014: s. 164).

Kriz, ele alınan alana ve bağlama bağlı olarak çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Genel anlamda kriz, çoğunlukla birey, grup, organizasyon veya topluluk düzeyinde kritik, tehlikeli ve istikrarsız bir

durum yaratan, anî ve beklenmedik olumsuz bir değişikliktir. Krizler genellikle süreçlerin normalliğinin ve istikrarının bozulması ve bunun çeşitli derecelerde kaos oluşturması şeklinde ifade edilmektedir. Çoğu zaman krizler aniden ortaya çıkar, ancak uzun vadeli çözümler gerektiren uzun bir süreç şeklinde de olabilirler. Kriz kaotik bir ortam yaratma potansiyeline sahip olduğundan, rutin işleyişin olduğu durumlarda mevcut olan kapasite ve beceriler kriz zamanında sınırlı kalmaktadır. Kriz beklenmedik ve rutin olmayan olaylar olduğu için öncelikle beraberinde belirsizlik getirmektedir. Belirsizlik ise krizin anında çözülmesini zorlaştıran, benzeri görülmemiş niteliklere sahip bir durumdur. En genel ifadeyle belirsizlik, krize dahil olan aktörlerin yeterli karar alma kapasitesinin olmaması nedeniyle belirli bir çözüm aracına başvuramamasıdır. Kriz durumu bir yana, zaten karar verme kapasitesinin kendisi çeşitli faktörlere bağlıdır; bunlardan biri zaman baskısıdır. Krizlerle mücadele eden aktörler çoğunlukla çözüm için sınırlı bir zamana sahiptirler, çünkü çözümün gecikmesi, daha derin veya kalıcı bir kriz durumuna neden olabilir. Ayrıca krizler, yüksek kaliteli kararlar almak için gereken bilgiler açısından karar verme kapasitesini de etkiler. Bu anlamda, kriz aktörleri genellikle iyi kararlar almak için sınırlı bilgiye sahiptir veya hiç bilgi sahibi değildir. Birçok bilgiye erişimin mümkün olduğu dönemlerde bile krizden kaynaklanan zaman baskısı, bu bilgilerin detaylı ve uzun vadeli analizine imkân/fırsat vermediğinden, kriz aktörlerinin sınırlı bilgiyle yetinmesine sebep olmaktadır. Bu spesifik sebepten dolayı, kriz durumları aynı zamanda artan riskle de karakterize edilmektedir, çünkü bu durumda iyi bilgilendirilmeye rağmen tatmin edici kararlar alamama olasılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda, krize dahil olan aktörler, kriz çözüm sürecinin başarısını veya başarısızlığını belirlemede önemli olabilecek beklenmedik veya amaçlanmayan sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Garayev, 2013).

Kriz, bireylerin, kurumların veya toplumların rutin günlük işleyiş normlarının ötesinde tehditlerle karşı karşıya kaldığı bir dizi durumdur; ancak bu koşulların önemi ve etkisi bireysel ve toplumsal algılara göre değişmektedir (Drennan ve diğerleri, 2015: s. 3). Krizler, tanımlarda belirtildiği gibi olağanüstü zamanlardır. Kriz bir toplumun dayanıklılığını test eder; idarecilerinin ve kamu kurumlarının eksikliklerini açığa çıkarır. Krizler hiç yaşanmamış olağan dışı durumlar olmalarından dolayı, yöneticilere ve topluma bir öğrenme fırsatı sunmaktadır. Yönetim açısından bakıldığında krizler sistemdeki hataları bulma, bunları düzeltme, yedekleme amacıyla alternatifler geliştirme ve gelecekteki krizlere karşı kapasiteyi güçlendirme şansıdır. Kriz, fırsat olarak görüldüğünde iki amaca hizmet etmektedir: *İlk olarak* kriz yönetim yapısının, sistemin ve toplumun dayanıklılığını (*resilience*), yani beklenmedik sorunlara ve istenmeyen hatalara karşı ne kadar

güçlü olduğunu test eder. *İkincisi*, kriz liderlerin, yapıların veya sistemlerin yönetim yeteneklerini test eder, böylece siyasî ve idarî değişim için bir fırsat sunar. Kriz daha fazla uzatılmayacak bir tür uyumsuzluğun sonucudur ve değişimin gerekliliğini işaret etmektedir. Bu bakımdan krizleri değişim fırsatları olarak görmek çok rasyonel bir yaklaşım olmaktadır. Bu nedenle krizler her zaman sorunlu vakalar olarak görülmemeli; daha ziyade, krize dahil olan aktörler çabalarını sistemlerdeki, yapıdaki veya ilişkilerdeki uyumsuzlukların ve kusurların ortadan kaldırılmasına yönlendirmelidir. Krizler kişilerarası nitelikte olabilse de örgütsel, toplumsal veya uluslararası düzeyde de olabilir. En bilinen kriz türleri *ekonomi, göç ve nüfus artışı, çevre, güvenlik, doğal ve insan kaynaklı afetler*dir. *Küresel gıda krizi* ve iki devlet arasındaki *diplomatik kriz*, iki farklı kriz örneğidir. Kuşkusuz, bu kadar çeşitli krizler, doğası gereği rutin veya geleneksel olmayan, farklı kriz yönetimi araçları, becerileri ve yetenekleri gerektirir. Krizlerin kapsamı ve niteliği kriz yönetimi yaklaşımının temel belirleyicisidir. Alana veya disipline bağlı olarak, kriz kelimesi acil durum veya afet kelimeleriyle birlikte veya birbirinin yerine kullanılabilir. Acil durum daha genel, afet ise daha spesifiktir. Ancak terim ne olursa olsun, ana fikir düzeltilmesi gereken bir uyumsuzluğun, anormalliğin olduğudur. Başarılı kriz, acil durum veya afet yönetimi, bu nedenle ister değişim yoluyla ister değişim olmaksızın, önceki normalliğin yeniden kurulmasıyla karakterize edilmektedir (Garayev, 2013).

Krizler, *ciddi tehdit, belirsizlik, sonucu bilinmeyen ve aciliyet taşıyan olay ve süreçleri* içerir. Krizler planları altüst eder, düzeni, işleyişi ve sürekliliği kesintiye uğratar ve normal (rutin) faaliyetleri ve insan yaşamını acımasızca felce uğratar. Çoğu krizin uluslar, gruplar ve bireysel yaşamlar üzerinde tarihi izler bırakacak kadar kritik tetikleyici noktaları vardır. 1929 Ekonomik Buhranı, 1970'li yıllardaki petrol krizi, 1986 Çernobil Faciası, 2004 Endonezya Depremi ve Tsunamisi, 2010 yılında başlayan Arap Baharı (ayaklanmaları) gibi olaylar geçmiş ile bugünü birbirinden ayıran tarihsel referans noktaları haline gelmiştir (Farazmand, 2014). Kriz olaylarının farklı türleri arasında *doğal ve teknolojik felaketler, sivil karışıklıklar, terörist eylemler, akut uluslararası çatışmalar ve nükleer tehditler* yer almaktadır. Krizler, temel sosyal, kurumsal ve örgütsel çıkarılara ve yapılara yönelik ciddi tehditleri ifade eder. Üstelik temel değer ve normlar da tehdit edilebilir. İdarî açıdan bakıldığında krizler, zaman baskısı ve kayda değer belirsizlik koşulları altında kritik karar almayı gerektirir (Rosenthal ve diğerleri, 1989; Rosenthal ve diğerleri, 1991). Buna göre krizlerin üç temel özelliği bulunmaktadır:

- Çevrede ciddi bir tehdidin bulunması, yıkıcı, olumsuz ve çoğu zaman yaşamı tehdit eden bir değişikliğin olması,

- Yüksek derecede belirsizliğin bulunması,
- Acil bir durum ve onun gerektirdiği hızlı, kritik (ve potansiyel olarak geri döndürülemez) kararlara ihtiyaç duyulması

Toplumsal hayatı düzenleyen sistemler beklenmedik bir şekilde bozulduğunda ortaya çıkan krizlerin getirdiği olumsuzluklar başlangıçta etkili bir şekilde yönetilmezse, krizler zamana ve mekâna yayılarak sistemin yalnızca etkin işlevini değil, aynı zamanda varlığını da tehdit edebilir. Bu anlamda krizi yönetmek beklenmeyen olayların planlanmasını, bunlarla başa çıkılmasını ve etkilerinin giderilmesini içermektedir. Çağdaş toplumu düzenleyen sistemlerin kapsamı, ölçeği ve karmaşıklığı arttıkça, günlük yaşamı sürdürmek için krizlerin yönetilmesi giderek daha önemli hale gelmektedir. Nispeten yeni bir alan olan kriz yönetimi, Bhopal gaz sızıntısı, Çernobil nükleer kazası, Challenger uzay mekiğinin patlaması ve Exxon Valdez petrol sızıntısı gibi bir dizi yüksek profilli ve ölümcül sistem arızasının ardından 1980'lerin sonlarında bir uygulama ve akademik araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamanlarda, büyük ticaret ve dolandırıcılık suçları, hastalık salgınları, siber suçlar ve terör saldırıları gibi çok çeşitli olaylarla ilişkili krizler bu alanın önemini arttırmış ve kriz yönetimi çalışmalarının gelişmesini sağlamıştır. Hatta iş sürekliliği yönetimi, afet kurtarma, operasyonel risk yönetimi ve kurumsal risk yönetimi dahil olmak üzere çeşitli alt disiplinlerin kurulmasına imkân sağlamıştır (Penuel ve diğerleri, 2013).

Kriz yönetimi aniden ortaya çıkan, düzeni ve rutin işleyişi bozan, riskin, belirsizliğin, gerilim ve çatışmanın arttığı ve zamanın kısıtlı olduğu, bu sebeplerle yöneticilerin karar almakta zorlandığı olağan dışı durumlardan en iyi şekilde kurtulmak amacıyla geliştirilmiş bir yönetim modelidir (Tekin, 2015: s. 123). Kriz yönetimi, krizlerin sebepleri, aşamaları ve sonuçlarıyla birlikte analiz edilmesi, sistematik olarak gözden geçirilmesi yoluyla krizi önlemenin bir yolunu arayan veya kriz meydana geldiğinde etkilerinin azaltılmasına, hazırlıklı olunmasına, acil yardım önlemlerinin fonksiyonel ve erişilebilir olmasına ve durumun iyileştirilmesine yardımcı olan bir planlama ve performans sürecidir. Krizle uğraşan kuruluşlar arasındaki iletişim ne kadar fazla olursa, kriz yönetiminin etkinliği de o kadar artacaktır. Kriz yönetiminde acil karar verme ve hızlılık çok önemlidir. Aslında karar almanın çabukluğu ile kriz yönetiminin hızı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Başka bir deyişle, kriz yöneticilerinin karar verme ne kadar hızlı ve isabetli olursa, kriz kontrolünün hızı da o kadar yüksek olacaktır (Najafnezhad ve diğerleri, 2019).

Kriz yönetiminin anahtarı, sorunların kritik niteliğinin ve ortaya çıkan olayların dinamiklerinin doğru ve zamanında teşhis edilmesidir. Bu, risk

alma yeteneği, bilgi, beceri, cesur liderlik ve uyanıklık gerektirmektedir. Başarılı kriz yönetimi hem motivasyon, aciliyet duygusu, bağlılık ve uzun vadeli bir stratejik vizyonla yaratıcı düşünmeyi hem de günlük operasyonel zorunlulukların farkında olmayı gerekli kılmaktadır. Krizleri yönetirken yerleşik örgütsel normlar, kültür, kurallar ve prosedürler büyük engeller haline gelebilmektedir. Yöneticiler ve görevliler bürokratik oyunlar oynayarak, örgütsel ve yasal sığınakların arkasına saklanarak kendilerini koruma eğiliminde olabilmektedir. Aciliyet duygusu hem yöneticiler hem de personel tarafından yerini atalete, kurumsal prosedürlere sığınmaya ve kendini korumaya bırakmaktadır. Bu, herhangi bir krizin etkili yönetilmesinin önündeki en yıkıcı kurumsal engeldir. Başarılı kriz yönetimi (i) eldeki konunun aciliyetini hissetmeyi, (ii) krizi dereceleri, kapsamları, tezahürleri ve etkileriyle çözmek için yaratıcı ve stratejik düşünmeyi (iii) cesur kararlar almayı, cesur ve içtenlikle hareket etmeyi (iv) kendini koruyan organizasyon kültüründen koparak optimum çözümler üreten hesaplanmış riskler almayı ve (v) hızla değişen durumlara karşı sürekli tetikte olmayı gerektirmektedir. Kriz yönetimi her şeyden önce beklenmedik durumlar hakkında stratejik düşünmeyi gerektirmektedir. Akıl, yaratıcı düşünme ve azim, kriz yönetimi ve kriz çözümüyle ilgilenen kişilere yol göstermelidir. Herhangi bir hata veya yanlış karar, daha büyük felaketlere yol açarak insan hayatında telâfisi mümkün olmayan hasarlara neden olabilir. Krizler aynı zamanda varlıkların ve mevcut güçlerin seferber edilmesi yoluyla keşfedilmesi gereken fırsatlar da yaratmaktadır. Afetler, acil durumlar ve krizler, genellikle temel görevi vatandaşların can ve mallarını korumak olan idarelerin/hükümetlerin yetkinliğini test etmektedir. Bu bakımdan, kavramın asil bir politika ve kolektif eylemin stratejik seçimi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Farazmand, 2014).

Kamu yönetiminde kriz yönetimi, yerel ve ulusal kamu krizlerini önlemek, hafifletmek ve sonlandırmak için kullanılan süreçler, stratejiler ve tekniklerdir. Kamu yetkilileri, doğal afetler ve çevresel tehditler, mali krizler ve terör saldırıları, salgın hastalıklar ve patlamalar, bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) arızaları gibi çeşitli krizlerle karşı karşıyadır. Krizler, yangın, trafik kazası gibi rutin olaylar değildir. Krizler genellikle politikacıları, vatandaşları görevlileri ve medyayı tamamen şaşırta akıl almaz olaylardır. Krizler, (bir kuruluş, bir şehir veya bir ülkede) bir insan topluluğunda temel değerlere, düzene veya yaşamı sürdüren işlevlere yönelik, derin belirsizlik koşulları altında acilen ele alınması gereken acil bir tehdit algılandığında ortaya çıkar. Bu dramatik olaylar, kamu otoriteleri ve kuruluşları için büyük zorluklar yaratmaktadır. Kritik kararlar, ciddi bir zaman baskısı altında ve sebepler ve sonuçlara ilişkin gerekli bilgilerin yokluğunda alınmalı ve uygulanmalıdır.

Etkili eylem koşulları ciddi şekilde engellenmiş olsa bile vatandaşlar, hükümet liderlerinin ve kamu otoritelerinin kendilerini mevcut tehdide karşı korumasını beklemektedir. Bu kuruluşların ve liderlerinin bu beklentiyi karşılamaını iki faktör giderek zorlaştırıyor. Birincisi, modern toplumlarda refahı artıran ve ilerlemeyi sağlayan nitelikler, bu toplumları krizlere karşı savunmasız hale getirmektedir. İkincisi, vatandaşlar ve politikacılar kamu sağlığına, güvenliğine ve refahına yönelik büyük tehlikelere karşı hem daha korkulu hem de daha az hoşgörülü hale gelmiştir. Bu faktörlerin birleşimi, nispeten küçük rahatsızlıkların neden hızla derin krizlere dönüşebildiğini ve kriz yönetiminin etkilerinin neden doğası gereği sınırlı olduğunu açıklamaktadır (Boin, 2023).

Doğal afetler, finansal sistemlerin çöküşü, ileri teknoloji felâketleri, terör saldırıları, kitlesel isyanlar, yeni salgın hastalıklar, jeopolitik çatışma bölgeleri ve siber saldırılar gibi krizler toplumların huzurunu ve rutin düzenini bozmaktadır. Krizler yönetim açısından da olağanüstü koşullar yaratmaktadır. Aynı zamanda krizler, liderlere, normal koşullar altında başarılması imkansız olan hedefleri yönetme ve gerçekleştirme kapasitelerini gösterme konusunda olağanüstü fırsatlar sunmaktadır. Bir topluluğa şok, kırılma, kayıp ve öfke duygusu hakim olduğunda, kriz mevcut kurumsal düzene ve onu destekleyen politika süreçlerine yönelik güçlü eleştirilere yol açabilmektedir. Birçok kriz radikal değişime yönelik iştahı beslemektedir. Krizler, siyasî sistemlerin dayanıklılığına ve liderlerin kriz yönetme yetenek ve kapasitelerine yönelik gerilim testleri hükmündedir. Öncelikle krizlerde, karşılanması çok zor olabilecek kamu beklentilerinin ve hizmetlerin acilen yerine getirilmesi beklenmektedir. Bazı durumlarda kriz yönetiminin kalitesi yaşam ve ölüm, kaos ve düzen, çöküş ve dayanıklılık arasındaki farkı yaratmaktadır. Hükümetler ve yöneticiler bir krize iyi tepki verdiğinde hasar sınırlı olmaktadır. Ortaya çıkan güvenlik açıkları ve tehditler yeterince değerlendirilip ele alındığında, potansiyel olarak yıkıcı bazı beklenmedik durumlar önlenebilecektir. Kriz yönetimi başarısız olduğunda ise hasar ve kayıplar artacaktır. Bu bakımdan kriz yönetimi doğrudan vatandaşların yaşamlarını ve toplumların refahını ilgilendirmektedir. Kriz yönetimi temelde birbiriyle ilişkili ve olağanüstü yönetim zorluklarını barındırmaktadır. Kriz yönetimi tipik olarak, önceden var olan ve yeni kurulan, giderek ulusal sınırların ötesine geçen kamu ve özel birçok kuruluşu kapsamaktadır. Kitlesel medya ve sosyal medya, kriz liderlerinin performansını ve krize müdahale stratejilerinin etkisini inceleyip değerlendirmekte ve eleştirmektedir. İşte bu şartlar altında hükümetler ve yöneticiler müdahale ve kurtarma operasyonlarını şekillendirmeli, paydaşlarla iletişim kurmalı, neyin yanlış gittiğini keşfetmeli, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeli, iyileştirme için

adımlar başlatmalı ve sonunda normallik duygusunu yeniden tesis etmeye çalışmalıdır. Bilgi kirliliğine ve iletişim zorluklarına rağmen bunları başarmak hiç kolay değildir. Kriz yönetimi ancak bu zor görevler yerine getirildiği zaman başarıya ulaşabilmektedir (Boin ve diğerleri, 2017).

KENTLERİ ETKİLEYEN KRİZLER

Fiziksel tehlikeler ve riskler her zaman yaşamın bir özelliği olmuştur. 20. yüzyıla kadar birincil tehlikeler fırtına ve deprem gibi doğal afetlerdi. Ayrıca virüsler, hayvanlar ve insanlar gibi canlı organizmalar da büyük tehditler oluşturuyordu. Modern zamanlarda bunlara bir dizi yeni tehdit eklenmiştir. Kimyasal madde ve petrol sızıntıları, büyük yangınlar, patlamalar, kimyasal sızıntılar, kirlilik ve radyoaktif maddeler bunlardan sadece birkaçıdır. Giderek artan küresel nüfus ile birlikte daha güçlü teknolojilerin geliştirilmesi olumsuz etkileri ve ölümcül kaza risklerini arttırmıştır. Nüfus artışı, sanayinin karşılamaya çalıştığı enerji ve malzeme ihtiyacını artırmakta, aynı zamanda çok daha fazla insanı tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle, 21. yüzyılda doğal afetlerin yanı sıra, felaketle sonuçlanan endüstriyel kazaların sayısı da giderek artmaktadır. Bunların nasıl ve neden meydana geldiğini ve gelecekte bunları önlemek veya en aza indirmek için neler yapılabileceğini anlamak için bunlara birden fazla perspektiften bakmak gerekmektedir (Linstone ve Mitroff, 1994: s. 17-18). Gerek doğal afetler ve gerekse beşerî ve ekonomik faaliyetler sonucunda oluşan felaketler, risk, önlem ve sonuç bağlamında analiz edilerek değerlendirilmeli ve bunların oluşturduğu krizlere yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Hem insanların yoğun olarak yaşadığı hem de endüstriyel üretimin merkezleri olan kentler doğal afetlerden ve insan faaliyetleri sonucunda oluşan felaketlerden en fazla etkilenen ve kayıp veren yerlerdir. Bu sebeple kent yönetimleri afet ve felâketlerin doğuracağı krizlere hazırlanma ve önlemler alma konusunda vakit kaybetmeden çalışmak durumundadır. Üstelik dünya üzerinde, kentlerde yaşayan insanların sayısı köylerde ve kırsal alanlarda yaşayanların sayısına oranla gittikçe artış göstermektedir. Sosyal, ekonomik ve politik sebeplerden (uluslararası ve iç göç) kaynaklanan insan hareketliliği, sürekli olarak dünyanın ağırlık merkezini şehirler lehine değiştirmektedir (UN ECOSOC, 2018). Dünyanın toplam nüfusu içinde kentlerde yaşayanların oranı giderek artmaktadır. Bu sebeple dünyanın geleceği kentseldir; kentlerle şekillenmektedir. Birleşmiş Milletler'e göre 2018 yılında dünya nüfusunun %55'i kentlerde yaşarken, bu oranın, 2030 yılında %60'ı, 2050 yılında ise %68'i geçeceği tahmin edilmektedir (UN DESA, 2019).

Nüfusun yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşadığı günümüz dünyasında bir şehirler çağı yaşanmaktadır. Küresel gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) %80'inden fazlasına katkıda bulunan şehirler aynı zamanda küresel ekonomi için önemli aktörlerdir. Yetersiz altyapı, nüfus artışı, çarpık yapılaşma, çevre kirliliği, iklim değişikliği, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler gibi sorunların ortaya çıktığı kentler aynı zamanda bu sorunların çözümünde de baş aktörler konumundadır. Bu bakımdan kentler yenilik ve refah merkezleridir. Kent yönetimleri sağlık, konut, gıda, su, enerji, kalkınma, istihdam, çevre ve iklim gibi krizleri yönetebilmek için kullanabilecekleri (sürdürülebilir arazi kullanımı, yeşil altyapı, sürdürülebilir su ve atık yönetimi gibi) bir dizi politika aracı ve uyum seçeneğine sahiptir. Ayrıca kent yönetimleri tarafından alınan kararlar çok sayıda insan üzerinde etkilidir. Hatta ulusal veya uluslararası politikalarından daha fazla, doğrudan ve hızlı bir etkisi olabilmektedir. Ancak kentsel nüfusun sürekli artması, özellikle temel hizmetlerden yoksun ve giderek artan bir şekilde bu krizlerle karşı karşıya olan büyük kentlerde, kaynaklara ve hizmetlere ek talepler getirecektir. Özellikle kayıt dışı yerleşim nüfusunun giderek arttığı büyüyen kentlere sahip az gelişmiş ülkelerde, durum daha da ağırlaşmaktadır. Küresel olarak, 2030 yılına kadar kentleşmesi beklenen alanın yaklaşık %60'ı inşa edilmeyi beklemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin, artan nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılamak ve çevre kirliliği, nüfus yoğunluğu, enerji erişimi, sağlık ve refah hizmetleri gibi zorluklarla mücadele etmek için daha fazla çabalarını gerekmektedir. Bununla birlikte, kıt kaynaklarını bu hizmetlerin sunulmasına harcarken, sürdürülebilir politikalarla şehirlerini geleceğe, zorluklara ve muhtemel krizlere hazırlamaları kentleşmeye yönelik tarihî bir adım olacaktır (IFC, 2018).

Kentleri etkileyen krizler homojen bir bunalım olgusundan ibaret değildir. Çünkü kentte bir krizin tırmanmaya başlaması ile başka krizler de patlak verebilmektedir. İki veya daha fazla kriz aynı anda yaşanabilmekte, birbirini tetikleyen krizlere de rastlanabilmektedir. Örneğin 2019 yılı sonlarında Çin'in Vuhan kentinden dünyaya yayılmaya başlayan, özellikle 2020 yılından itibaren büyük insan kayıplarına sebep olan Covid-19 pandemisi ekonomik kriz başta olmak üzere, sağlık, ulaşım, havayolu, turizm, otomotiv, eğitim ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi birçok sektörel krize ve hükümet krizlerine yol açmıştır. Kesin çizgilerle ayırarak sınıflandırmak mümkün olmasa da kentleri etkileyen ve kent yönetimlerinin hazırlıklı olması gereken krizleri şu başlıklar altında gruplandırmak mümkündür:

- *Çevre ve iklim krizleri:* Sel ve su taşkınları, sağanak ve fırtınalar, çığ düşmesi, toprak kayması, kuraklık ve su krizleri, toprak, su, hava kirliliği, atık ve bertaraf sorunları

- *İnsan kaynaklı felâketler:* Yangınlar, endüstriyel, teknolojik ve nükleer kazalar ve patlamalar
- *Doğal afetler ve şoklar:* Tsunami ve depremler, kasırgalar, yanardağ patlaması
- *Sağlık krizleri ve biyolojik afetler:* Bulaşıcı hastalıklar, virüsler ve küresel salgınlar (pandemiler), enfeksiyonlar, sağlık hizmetlerinden yoksunluk, kayıt dışı ilaç üretimi, sağlıklı gıda, temiz su ve hijyen yetersizliği, zararlı maddelerin üretimde kullanılması, kıtlık, yetersiz beslenme ve açlık
- *Sektörel krizler:* Ekonomi ve finans krizleri, enerji ve hammadde krizleri, nitelikli işgücü ve istihdam sorunları
- *Nüfus hareketliliği ve kentleşme krizleri:* İç ve dış göçler, mülteci sorunları, hızlı ve çarpık kentleşme, mekânsal planlama, konut ve barınma krizleri, altyapı ve ulaşım sorunları, kentsel yenileme, tasfiye veya başka sebeplerle yerinden edilme
- *Siyaset, politika ve yönetim krizleri:* Terör eylemleri, savaş, iç çatışmalar, sivil kargaşa, politik ve diplomatik çözümsüzlükler, ayaklanma ve protestolar, biyolojik saldırılar ve kimyasal tehditler
- *Suç ve güvenlik krizleri:* Suç ve şiddet olaylarında artış, kentsel güvenlik ve asayiş sorunları, çete ve mafya yapılanmaları, internet ve bilişim suçlarının artması
- *İnsan hakları ve kişisel özgürlük krizleri:* Bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması, eşitsizlik ve ayrımcılık, kişisel bilgi ve verilerin gizliliğinin ihlâl edilmesi

Yukarıda görüldüğü gibi, kentlerde ve büyükşehirlerde insanların yaşamını zorlaştıran, hayatı tehlikelere sebep olan çeşitli krizler yaşanabilmektedir. Bu krizler çoğu zaman vatandaşların yerel, kentsel ve ulusal düzeyde sağlığını ve güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahip olabilmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki doğal ve insan kaynaklı krizler, genellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yoğunlaştığı ve kentleşme hızının kontrol edilemediği, iyi yönetilemeyen şehirleri daha çok etkilemektedir. Bu şehirlerin çok kalabalık ve yoksul olması bu etkileri daha da derinleştirmektedir. Doğal ve insan kaynaklı krizlerin üstesinden gelebilmek için iki rasyonel yaklaşımın dikkate alınması önem taşımaktadır. Bunlardan *ilki*, insan davranışlarının (doğal veya insan kaynaklı) bir krizin gelişmesine nasıl katkıda bulunduğunu kavramaktır. *Diğeri* ise krizlerin ortaya çıkmasının önlenmesi ve kentlerde güvenliğin sağlanması için hangi genel stratejilerin gerekli olduğunu anlamaktır. Bunun

için öncelikle kriz türlerini bilmek ve tanımlamak gerekmektedir. Farklı kriz türlerini bilmek, kent yönetimi ve planlamacılarının bunlarla başa çıkmak için uygun stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Krizlerle mücadele etmede ilk akla gelen stratejilerden biri pasif savunma, diğeri ise erişilebilirliktir. Pasif savunma (*passive defense*), en kısa ifadeyle önleyici kriz yönetimi veya krizler için yapılan stratejik hazırlık olarak tanımlanabilir. Pasif savunma, kentlerde kriz önleyici nitelikleri arttıran, korunmasızlığı ve kırılabilirliği azaltan, yaşamsal faaliyetlerin devamını ve ulusal sürdürülebilirliği destekleyen, kriz yönetimini kolaylaştıran, insan kaynaklarına, binalara, tesislere, ekipmanlara gelecek zararın en aza indirilmesini ve sonuçta ulusal güvenliği sağlayan bir dizi silahsız eylemdir. Doğal (kuraklık, deprem, sel, kasırga, volkan) ve insan kaynaklı (savaş, çatışma, isyan, yaptırım) krizler karşısında ülkenin temel dayanağıdır. Pasif savunma planları krizden önce, kamusal düzen normal seyrinde işlerken geliştirilmekte ve kriz yönetiminin bütün adımlarına yönelik tasarımı içermektedir. Krizlerden doğan zararları azaltmak için iyi bir şehrin en önemli stratejilerinden biri de erişilebilirliktir (*accessibility*). Kentsel hizmetlere mekânsal ve zamansal yakınlığı ifade eden erişilebilirlik, faaliyetlere, mallara ve kaynaklara, sahalara, insanlara ve bilgiye erişilebilirlik olmak üzere farklı şekillerde kategorize edilebilmektedir (Najafnezhad ve diğeri, 2019).

Kentsel alanlar iş ve gelir yaratma açısından bir dizi sosyo-ekonomik fırsat sağlamaktadır. Ancak aynı zamanda kentler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, giderek daha riskli yaşama ve yerleşim yerleri haline gelmektedir. Bu durum, çevresel risk ve tehlikelere maruz kalmanın yanı sıra bina inşaatı, kentsel planlama, altyapı hizmetleri veya ulaşım gibi tehlikeleri yaratan fiziksel süreçlerin ve kırılabilirliklere yol açan yaşam tarzı seçimleri ve tüketim kalıpları gibi insani süreçlerin bir sonucudur. Bu sorunlar kümülatif olarak bir şehrin veya şehirlerin sosyo-mekânsal yapısına bağlı olarak farklı alanlarında farklı etkiler yaratmaktadır. Aslında kentsel alanlar doğası gereği afete yatkın değildir, ancak hızlı kentleşmeyi, nüfus hareketlerini ve nüfus yoğunluğunu hızlandıran sosyo-ekonomik yapısal süreçler, kentlerin, özellikle düşük gelirli kent sakinlerinin afetlere karşı savunmasızlığını önemli ölçüde artırmaktadır. Örneğin göçmenler başlangıçta emniyetsiz olan, sel, toprak kayması gibi durumlara duyarlı alanlara veya çevresel bozulma, gecekondu yangınları, sağlık tehlikeleri gibi insan kaynaklı felaket potansiyeli bulunan alanlara yerleşiyor. Ancak, kentsel güvenlik açıkları yalnızca düşük gelirli sakinlerle sınırlı değildir; bir sel ya da tayfunun, sakinler arasında ayırım yapmadığı ve yoluna çıkan herkesi etkilediği unutulmamalıdır. Doğal afetlerin bile her zaman sosyal, kültürel, kurumsal ve teknik yönleri vardır ve bunlar sonuçta doğal bir tehlikenin felaket olup olmayacağını belirlemektedir (UNEP, 2007).

KENTSEL KRİZ VE SEBEPLERİ

Kentleşmenin dünya üzerindeki etkilerinin ortaya çıktığı dönemlerden bu yana akut kentsel sorunlar kent yaşamının merkezinde yer almıştır. Kentsel kriz (*urban crisis*) kavramının bir terim olarak ortaya çıkışı 1950’li yıllarda ABD’de olmuştur. Kavrama ilgi 1960’lı ve 1970’li yıllarda hızla artmış ancak 1970’lerin ortalarından itibaren istikrarlı bir şekilde azalmaya başlamıştır (Wiever, 2017). Elbette günümüzdeki kentsel krizlerin o dönemlerdeki krizlerden hem daha derin ve geniş hem daha karmaşık ve çok boyutlu olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü bugünün şehirleri o dönemlerdeki şehirlerden farklıdır. Bugünkü şehirler, çok farklı kesimlerden insanların yerleştiği, değişik sektörlerin geliştiği, çeşitli ekonomik ve endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirildiği çok kalabalık yerleşim birimleridir. Bu şehirlerde bulunan birçok faktör ve sorun alanı, siyasî, sosyal, ekonomik, sosyolojik, endüstriyel ve teknolojik boyutlardan biri ya da birkaçını barındıran karmaşık bir krizin oluşmasına yol açabilmektedir.

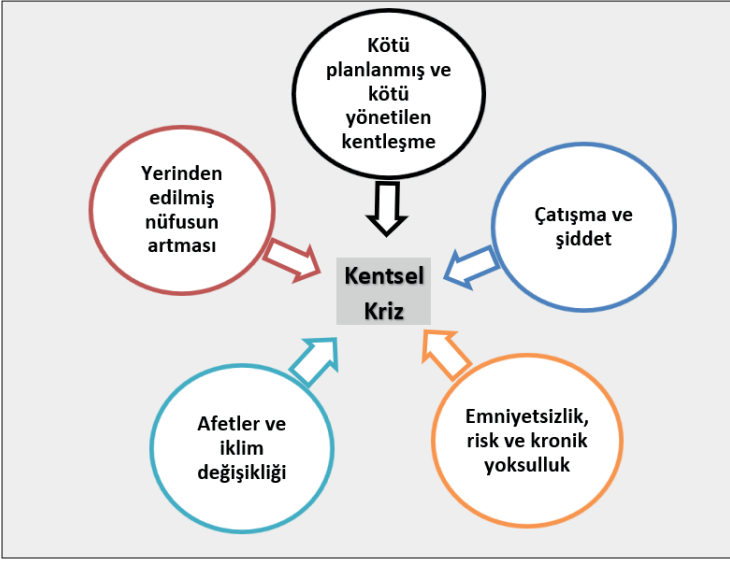
Şehir araştırmaları teorisyeni Richard Florida (2017) günümüzdeki kentsel krizlerin, şehirlerin ekonomik açıdan terk edilmesi ve ekonomik işlevlerinin kaybedilmesi şeklinde tanımlanabilecek 1960 ve 1970’lerdeki kentsel krizlerden oldukça farklı olduğunu savunmaktadır. O dönemlerden bugüne, şehirler temel sanayilerini kaybettikçe, büyüyen ve kalıcı yoksulluğun yaşandığı, mahallelerin ve konutların köhneleştiği, ahlâkî yozlaşma, uyuşturucu kullanımı, bebek ölümleri gibi sosyal sorunların, suç ve şiddet olaylarının arttığı yerler haline gelmiştir. Kentsel ekonomiler aşındıkça ve vergi gelirleri düştükçe, şehirler malî destek açısından giderek daha fazla merkezi hükümete bağımlı hale gelmiştir. Bu sorunların çoğu bugün de kentlerin sorunları arasındadır ancak daha kapsamlı hale gelmiştir. Bugünün kentsel krizlerinin daha derin ve geniş çaplı olmasının yanında yeni sorun alanları da ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve irksal ayrımcılık, mekânsal eşitsizlik, derinleşmiş yoksulluk gibi sorunlar yerleşim alanlarında çarpık kentleşmenin, banliyölerin ve kapitalizmin krizini doğurmuştur. Meseleye sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık açısından bakan Florida’ya göre (2017: s. 6 ve devamı) yeni kentsel krizlerin beş boyutu bulunmaktadır:

- İlki, önde gelen teknoloji ve bilgi merkezlerinin (San Francisco Körfez Bölgesi, Washington DC, Boston, Seattle) yanı sıra az sayıdaki “süperstar şehir” (New York, London, Hong Kong, Los Angeles, Paris) ile dünyanın diğer şehirleri arasındaki derin ve büyüyen ekonomik uçurumdur. Bu süperstar şehirler, dünyanın önde gelen yüksek değerli endüstrilerinden, yüksek teknoloji yeniliklerinden, yeni kurulan şirketlerden ve üst düzey yeteneklerden son derece

orantısız paylara sahiptir. Kazanan her şeyi alır şehirciliğinin (*winner-take-all urbanism*) yükselişi, şehirler arasında yeni bir tür eşitsizlik yaratmaktadır. Kazananlar ile küreselleşme ve sanayisizleşmenin (deindustrialization) bir sonucu olarak ekonomik temellerini kaybeden diğer şehirlerin çok daha geniş kesimleri arasındaki ekonomik uçurum giderek büyümektedir.

- İkinci boyut ise aynı süperstar şehirleri rahatsız eden bir başarı krizidir. Bu kazananlar, olağanüstü derecede yüksek ve gittikçe daha uygunsuz hale gelen konut fiyatları ve şaşırtıcı düzeyde eşitsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu yerlerde salt soylulaştırma, zenginlerin bulunduğu çevreler oluşturmaya doğru evrilmiştir. Sanatçı, akademisyen ve fikir işçileri gibi yaratıcı sınıfın yanı sıra, öğretmenler, hemşireler, hastane çalışanları, polis memurları, itfaiyeciler, hizmet sektörü çalışanları artık işyerlerine makûl bir ulaşım mesafesinde yaşamayı maddî olarak karşılayamadıklarında işlevsel bir şehir ekonomisini sürdürmek zor görünmektedir.
- Yeni kentsel krizin üçüncü boyutu ise kazananlar ve kaybedenler olmak üzere hemen hemen her şehirde ve metropol bölgesinde meydana gelen eşitsizlik, ayrımcılık ve sosyal sınıflandırmanın artmasıdır. Yeni kentsel kriz orta sınıfın yok olmasıyla, yani bir zamanların büyük orta sınıfının ve mahallelerinin kaybolmasıyla açıklanmaktadır. Yoksul sınıfın ve alanlarının genişlemesi ve zengin kesimin dar bir alanda onlardan soyutlanması şeklinde yeni ve keskin bir ayırım ortaya çıkmıştır.
- Yeni kentsel krizin dördüncü boyutu, yoksulluğun, güvensizliğin ve suçun arttığı, ekonomik ve ırksal ayrımcılığın derinleştiği banliyölerde filizlenen krizdir. Yerinden edilmiş aileler yaşamak için daha uygun fiyatlı yerler aradığı için, banliyölerdeki yoksulluğun bir kısmı şehir merkezlerinden gelmiş olmaktadır. İş kaybı veya artan konut fiyatlarının bir sonucu olarak, bir zamanlar orta sınıfın üyesi olan insanlardan banliyölere taşınanların sayısı gittikçe artmaktadır.
- Yeni kentsel krizin beşinci boyutu kentleşme krizidir. Günümüzde, kentleşmenin yerleşim alanlarına ekonomik büyüme, yükselen yaşam standartları ve büyüyen bir orta sınıf getireceğine inanmak zor görünmektedir. Şehirler tarihsel olarak ulusal ekonomilerin gelişimine yön vermiş olsa da kentleşmeyle yükselen yaşam standardı arasındaki bu bağlantı, dünyanın en hızlı kentleşen bölgelerinin çoğunda bozulmuştur. İnsanların gelişmekte olan dünyanın hızla kentleşen bölgelerine akın ettiği, ancak yaşam standartlarında herhangi bir iyileşme olmadığı, büyüme getirmeyen kentleşme gibi rahatsız edici bir olgunun yükseldiği görülmektedir.

Kentsel kriz kavramı ilk bakışta genellikle her şehrin benzer ve net sorunlarla karşı karşıya olduğu homojen bir olguyu ima etmektedir. Ancak kentsel kriz her şehrin farklı sosyo-mekânsal bağlamları içinde belirli anlamlarla birbirine bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık, heterojen ve farklı nitelikte olguları ifade etmektedir. Toplumun genel sorunlarının belirli ölçüde yerellikten bağımsız olmadığı iddia etmek, şehirlerin ekonomik yeniden yapılanma ve bütçe açıkları gibi benzer zorluklarla karşı karşıya olduğunu inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, her şehrin yaşayabileceği ortak sorunlara veya krizlere şehirlerin farklı, özel ve spesifik niteliklerinin kattığı anlam şehirlere özgü çeşitli krizleri ortaya çıkarmaktadır (Barbehön ve Münch: 2017).

Şekil 1. Kentsel Krize Sebep Olan Faktörler

Kaynak: Brown ve diğerleri, 2015: s. 59

Son yıllarda hem hükümetler arası politika tartışmalarında hem de akademik çalışmalarda ele alınan konuların başında kentsel krizler gelmektedir. Bu, krizden etkilenen ülkelerde hızlı kentleşmenin olması, iklim değişikliği bağlamında kentsel alanları etkileyen felaketlerin sıklığının artması, kasaba ve şehirlerin yeni çatışma ve şiddet bölgelerine dönüşebildiğinin anlaşılması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, krizler sonucunda kentsel alanlara yerleşen yerinden edilmiş insan nüfusunun artması ve yaygınlaşması karşısında uluslararası insanî aktörlerin bu durumlara yanıt vermede zorluklarla

yaşaması kentsel krizlerin gündeme gelmesinin sebeplerindedir. Bazı acil durumların özünde kentsel bir bileşen bulunsa da deprem, sel ve kasırga gibi felaketlerde hasar ve kayıpların çoğunluğu kentsel alanlarda yoğunlaştığından bu krizler 'kentsel' olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda, bazı kırsal alanlarda yaşanan çatışmaların ve aşırı hava olaylarının (özellikle kuraklık ve sellerin) kentsel gıda güvenliği üzerindeki etkileri de düşünülürse kırsal acil durumlar da kentsel alanları etkilemektedir. Son yıllarda yaşanan afet, felâket veya çatışmalar değerlendirildiği zaman, küçük kasaba ve köylerden büyük şehirlere ve mega şehir bölgelerine kadar krizlerden etkilenen yerleşim türlerinin çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, insanların yaşadığı etkileyen bütün bu krizler kentsel olarak değerlendirilmektedir. Şekil 1'de, kentsel alanlarda (büyük ve yıkıcı olan) akut krizler ve (gündelik veya nispeten daha sık yaşanan) kronik krizlerin oluşması ve tekrarlaması için birbiriyle ilişkili birtakım baskıların nasıl bir araya geldiği gösterilmektedir. Ortaya çıkan kentsel kriz bağlamlarının çeşitliliği, kriz yönetiminde görevli aktörlerin operasyonel uygulamalarını, araçlarını, yöntemlerini ve yaklaşımlarını çeşitli kentsel kriz bağlamlarına ve kentlerde yaşayanların özel ihtiyaçlarına uyarlamak zorunda kalacaklarını göstermektedir. Kötü planlanmış ve kötü yönetilen kentleşme, afetler ve iklim değişikliği, çatışma ve şiddet, nüfusun yerinden edilmesi, kronik yoksulluk ve güvensizlik olarak sayılabilecek bu baskılar şu altı spesifik kentsel kriz türünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Brown ve diğerleri, 2015: s. 56 ve devamı):

- *Kötü planlanmış ve kötü yönetilen kentsel nüfus artışının (kentleşmenin) şekillendirdiği kentsel alanlar:* Bu tür kentsel kriz bağlamı, kentsel nüfus artışını etkili bir şekilde planlama ve yönetme kapasitesinin eksik olduğu ve bunun sonucunda risk ve emniyetsizliğin yoğunlaştığı kentsel alanları içermektedir. Bu durum özellikle, dünyanın gelecekteki kentsel nüfus artışının büyük bir kısmının meydana gelmesinin beklendiği, dünyanın iklim açısından en hassas kentsel nüfuslarından bazılarının yoğunlaştığı, ancak kentsel büyümeyi planlama, kentsel krizlere yanıt verme ve ortaya çıkan (iklim, afet, göç, pandemi gibi) risklere uyum sağlama kapasitesinin büyük ölçüde eksik olduğu, düşük ve orta gelirli ülkelerde geçerlidir.
- *Zorunlu yerinden edilmeden etkilenen kentsel alanlar:* Bu tür kentsel kriz bağlamı, yavaş ve anı gelişen afetler, savaş, çatışma ve siyasî istikrarsızlık veya bunların bir kombinasyonunun tetiklediği zorla yerinden edilme nedeniyle (ülke içinde veya ülkeler arası) kitlesel göç ve insan akınından etkilenen kentsel alanları içermektedir. Bu sebeplerle zorla yerinden edilmiş kişiler, başka kentlerde veya ülkelerde kendilerine ayrılan kamplardan ayrılmaktadır. Genellikle birkaç yıl

veya daha uzun süreli olarak, kentsel alanlarda özellikle standardı düşük gayri resmî (kayıt dışı) yerleşimlerde yaşamaktadırlar. Bu kriz kentleşmenin gittikçe daha belirgin bir sorunu haline gelmektedir.

- *Afetlerden ve iklim değişikliğinden etkilenen kentsel alanlar:* Kentsel krizin bu türü, iklim değişikliğinin neden olduğu anî ve yavaş başlayan olaylar da dahil olmak üzere doğal ve teknolojik tehlikelerden kaynaklanan riskin bulunduğu kentsel alanları içermektedir. Yerel ve kalıcı yoksulluk, kayıt dışı ve düzensiz yerleşimler, temel altyapı ve hizmetlerin yaygın ve kaliteli olmaması, kentsel planlama ve yönetim sistemlerinin zayıf olması nedeniyle daha da kötüleşebilmektedir. Bu faktörler, yerleşik nüfus içindeki yoksulları ve altyapısı eksik yerleşimlerde yaşayanları daha savunmasız hale getirmektedir. Bu nedenle, bu faktörlerin daha az yaygın olduğu, bulunmadığı ve zaman içinde aşamalı olarak ortadan kaldırıldığı diğer yerlerle karşılaştırıldığında, afetlere, kentsel krizlere ve iklim şoklarına maruz kaldıklarında etkilenme olasılıkları daha yüksektir. Bu faktörler, benzer şiddet ve yoğunlukta felaketler meydana geldiğinde düşük ve orta gelirli ülkelere insan kayıplarının yüksek gelirli ülkelere göre daha yüksek olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.
- *Çatışma ve şiddetten etkilenen kentsel alanlar:* Bu kentsel kriz bağlamı iki alt türü içermektedir. Bunlardan *ilki*, savaşın veya iç çatışmanın meydana geldiği (Bağdat, Suriye, Mogadişu ve Kabil gibi) savaştan zarar gören kentsel alanlardır. *İkincisi*, sivil çatışma ve şiddetin genellikle devletin, güvenliği, büyümeyi ve refahı sağlama konusundaki başarısızlıklarıyla bağlantılı olduğu (Beall ve diğerleri, 2013) kentsel alanları içermektedir. Bu kentsel alanlar (örneğin Johannesburg, Mexico City, Nairobi ve Sao Paulo), her ne kadar çatışmasız ortamlarda bulunsalar da temelde kentsel karakterde olan sivil şiddetten oldukça rahatsızdırlar. Son zamanlarda bu krizler kırılğan şehirler (*fragile cities, vulnerable cities*) adıyla yeni bir literatürün konusu (Kidokoro ve diğerleri, 2008; Selby ve Desouza, 2019) haline gelmiştir.
- *Karmaşık acil durumlardan etkilenen kentsel alanlar:* Karmaşık acil durumlar, iç çatışmalar, büyük insan gruplarının yerinden edilmesi, kitlesel kıtlık veya gıda kıtlığı gibi krizlerin ekonomik, politik ve sosyal kurumların kırılğan veya başarısız olmasıyla birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Çoğu zaman, karmaşık acil durumlar, doğal afetlerle ilişkili felaketler nedeniyle de daha da kötüleşmektedir (WHO, 2023a). Bu acil durumlar, yukarıda özetlenen kentsel kriz bağlamlarının mutlaka birbirini dışlamadığını göstermektedir. İklim değişikliği, gıda

güvenliği krizleri, malî şoklar gibi baskıların yanı sıra kentleşmenin hızı ve yönü afetler ve çatışma ilişkisini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu da gelecekte daha karmaşık kentsel acil durumlara yol açacaktır. Ayrıca, uluslararası insanî yardım aktörlerinin karmaşık kentsel acil durumlara müdahale etme konusunda hazırlıklı olduklarını söylemek zor görünmektedir.

- *Kronik yoksulluk, risk ve güvensizlikten etkilenen kentsel alanlar:* Bu grupta, kentsel yoksulluk, risk ve güvensizlik arasındaki bağlantıların giderek daha fazla yerleşik hale geldiği, birçok düşük ve orta gelirli ülkede olduğu gibi akut krizlerin kronik krizlerle kesiştiği kentsel alanlar yer almaktadır. Bu kentsel krizlerde, kronik ve akut kırılganlık arasında, gıda güvenliği acil durumu ile aşırı kronik yoksulluk arasında, şehirli yoksulların ve yerinden edilmişlerin karşılaştığı yoksunluklar arasında ayırım yapmak oldukça zordur. Güvenli olmayan içme suyu, yetersiz sanitasyon ve aşırı kalabalık, emniyetsiz, kayıtsız ve düşük kaliteli konutlar gibi yoksunluklar da kentsel krizleri tetikleyebilir veya şiddetlendirebilir. Bu gibi durumlarda *acil durumun* nerede bittiğini, *normal koşulların* nerede başladığını anlamak ve dolayısıyla hangi kentsel krizlere insanî müdahalenin gerekli olduğuna ve bu müdahalenin hangi aşamada başlatılması gerektiğine karar vermek, çözüm yollarını bulmak ve planlamak giderek zorlaşmaktadır.

Kentsel krizlere sebep olan bu faktörler incelendiğinde, kentleşmenin iyi yönetilmesinin ve nüfus hareketleri, iklim, afet, pandemi gibi kriz konularına duyarlı kentsel planlamanın önemi anlaşılmaktadır. Kent yönetimlerinin şehrin fiziksel ve fiziksel olmayan yönleriyle şehirleri ve alanlarda yaşayan toplumu bu sıra dışı durumlara hazırlayacak politikalar geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

KENTSEL KRİZLE İLGİLİ KENT TANIMLARI

Kentler yukarıda sayılan kentsel krizlerden, büyük oranda kentsel krize sebep olan faktörler ortadan kaldırılmadığı için, yani yönetimler gerekli önlemleri almadığı ve kentleri krizlere iyi hazırlayamadığı için daha fazla etkilenmektedir. Bu kentsel kriz sorunları kentin gündemine yeterince gelmediği, hazırlık ve önlemeye yönelik politikalar geliştirilmediği zaman kentler savunmasız, kırılgan, dirençsiz ve sağlıksız olarak nitelendirilmektedir. Kentsel krizlere sebep olan faktörleri azaltmayı ve ortadan kaldırmayı hedefleyen, krizlere hazırlanan şehirler ise dirençli, sağlıklı ve bağışık kent olarak adlandırılmaktadır.

Kırılğan Kent

Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi (UNISDR, 2009) kırılğanlığı bir topluluğun, sistemin veya varlığın, onu bir tehlikenin zarar verici etkilerine karşı duyarlı kılan özellikleri ve koşulları şeklinde tanımlarken, Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2007) ise bir sistemin, iklim değişikliği ve aşırı hava olayları da dahil olmak üzere, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ne ölçüde duyarlı olduğu ve bunlarla baş edememe derecesi olarak tanımlamaktadır. Avrupa Komisyonu'na göre kırılğanlık şehir sakinlerinin, kentsel altyapının ve sistemlerin savunmasızlığını, onların iklim tehlikelerinden zarar görme potansiyelini (tehlikenin gerçekten meydana gelip gelmediğine bakılmaksızın) belirleyen durum veya bağlamı ifade etmektedir. Kırılğanlık, bir şehrin *demografik özellikleri, büyüklüğü, ekonomik özellikleri* vb. gibi bağlamsal özelliklerine göre belirlenmektedir. Kırılğanlık, iklim değişikliğinin biyofiziksel etkilerini şiddetlendirme potansiyeline sahip *sosyal ve ekonomik baskılardan ve sistemin uyum sağlama kapasitesinden* de etkilenmektedir (European Commission, 2013).

Kırılğanlığın çeşitli fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerden kaynaklanan boyutları bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa, binaların kötü tasarımı ve inşası, varlıkların yetersiz korunması, kamuoyunun bilgi ve farkındalık eksikliği, risklerin ve hazırlık önlemlerinin resmi olarak sınırlı şekilde tanınması ve akıllı çevre yönetiminin göz ardı edilmesi sayılabilir (UNISDR, 2009). Bir kentin kırılğanlığı, kırılğanlığın bu farklı boyutlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Bazı şehirler coğrafi konum, iklim, jeolojik ve hidrolojik yapı gibi fiziksel özellikler bağlamında kırılğan iken, bazı şehirler sosyal, ekonomik ve demografik şartlar bağlamında kırılğan olabilmektedir (Kaya, 2018: s. 227).

Kırılğanlık (*vulnerability, fragility*), bir sistemin veya bir bölümünün tehlikeli bir olayın meydana gelmesi sırasında olumsuz tepki verme derecesi olarak tanımlanmaktadır. Kırılğanlık kavramı, sistemin ortaya çıkan olayla başa çıkma yeteneğinden kaynaklanan fiziksel, sosyal ve ekonomik yönler ve sonuçlarla ilişkili bir risk ölçüsünü ifade etmektedir. Dolayısıyla, eğer kaynaklara hane düzeyinde veya bireysel düzeyde erişim, güvenli bir geçim kaynağına ulaşmada veya bir felaketten etkili bir şekilde kurtulmada en kritik faktörse, insanlar kırılğan ve savunmasız hale gelmektedir. Sermayeye, araç ve gereçlere doğrudan erişimi olan haneler ve sağlıklı bireyler, bir felaket meydana geldiğinde en hızlı şekilde toparlanabilecek olanlardır. Bu nedenle, en savunmasız olanlar ise tehlikeli olaylarda kendilerini emniyetsiz ortamlarda bulmak dışında fazla seçenekleri olmayan, yoksul, güçsüz ve sağlıksız insanlardır (Proag, 2014).

Kentsel kırılmanın, otorite, temel hizmetlere kapsamlı erişim ve/veya yönetim meşruiyeti açısından başarısız olan veya başarısız olma tehlikesiyle karşı karşıya olan kentsel alanlarda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu, şehirlerin bu bileşenlerden bir veya ikisinde kırılabilir olabileceğini, içinde de belli ölçüde olabileceğini ve bu bileşenler arasında nedensel bir bağlantı olduğunu ima etmektedir. Bu bileşenlerin ilki otorite ve yetki başarısızlıklarıdır. Buna, vatandaş şiddetli saldırılardan koruma yetkisinin olmaması örnek verilebilir. İkinci bileşen hizmet başarısızlıklarıdır; vatandaşların temel hizmetlere erişiminin sağlanamamasıdır. Bileşenlerin üçüncüsü ise meşruiyet başarısızlıklarıdır. Adalet, demokrasi ve özgürlüğün yetersiz olması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu başarısızlıkların nedensel olarak bağlantılı olması makul görünmektedir. Örneğin, otoritenin yokluğu hizmet sunumunu zorlaştırırken, otorite ve hizmet sunumundaki başarısızlıklar muhtemelen bir idarenin meşruiyetini azaltacaktır. Tersine, adaletin sivil özgürlüklerin ve siyasî hakların eksikliği (meşruiyet eksikliği) çatışmaya ve otoritenin başarısız olmasına neden olabilecektir (Okeke ve diğerleri, 2020).

Şehirlerin %80'inden fazlası nehir havzalarında ve/veya kıyıya yakın yerlerde kurulmuştur. Bu nedenle, deniz seviyesinin yükselmesi ve su baskını gibi küresel değişimler doğrudan kentsel kırılmalara yol açarken, evsel atıklar, tehlikeli (zehirli) atıklar ve kirlilik gibi bir takım dolaylı nedenler de kentsel kırılma hızlandırmaktadır. Hatta yönetim, altyapı, nüfus ve ekonomi ile ilgili faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle potansiyel olarak daha yüksek etkilere neden olmaktadır. Örneğin iklim değişikliği bağlamında, doğal olaylardan kaynaklanan riskler, tehlikenin doğası ile etkilenen toplum ve bölgenin yapısal kırılmasının birleşiminden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kırılma, yalnızca tehlike faktörlerine maruz kalmayı değil, aynı zamanda bunların etkilerinden kurtulma kapasitesini de ifade etmektedir. Kentsel bağlamdaki kırılma, belirli bir toplumun veya bölgenin sabit bir özelliği olarak değil, yeterli politikalarla yoğunluğu azaltılabilecek bir süreç olarak düşünülmelidir (UNEP, 2007).

Kentsel kırılma, yalnızca altyapı ve ekolojik sistemleri değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik sistemleri de içeren kentsel sistemlerin kriz ve şoklardan kaynaklanan hasarlara ne ölçüde duyarlı olduğu şeklinde geniş bir bağlamda ele alınmalıdır. Sel gibi bazı şoklar, sakinlerinin refah düzeyine bakılmaksızın tüm kent ve metropol alanlarını etkileyebilirken, suç teşkil eden şiddet veya kamu hizmetlerinin eksikliği gibi diğer sorunlar, yoksul ve dezavantajlı nüfusları daha fazla etkileyebilir. Güvenlik, kalkınma ve yönetim kapasitesi kentsel alanlar arasında eşit şekilde dağılmaz. Bu nedenle, sosyo-ekonomik ve politik koşullar her kent sakininin yaşadığı kırılmanın derecesini belirlediğinden, kentsel kırılmanın mekânsal bir

boyutu da bulunmaktadır. Nüfusu hızla artan ve hızlı genişleyen şehirlerin genellikle merkezî planlamadan veya eşit dağıtılmış hizmetlerden yoksun olduğu bilinmektedir. Şehirlerin iç kısımlarını, banliyöleri, çevre bölgeleri ve gecekondu mahallelerini ayıran sınırlar, vatandaşların ve sakinlerin kritik yoğunluğunu dışarıda bırakırken elitlerin dar bir bant genişliğine fayda sağlaması nedeniyle hızla bulanıklaşmaktadır. Kırılgan şehirlerin temel karakteri, kent dokusundaki kentsel yoksulluk, şiddet ve felaketten oluşan üç büyük olumsuz faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler, istikrarsız bir ortam yaratacak ve kırılganlık durumu üzerinde etki yaratacak baskın bir rol oynayacaktır. Nüfus şehirlerde hızlı bir şekilde toplandıkça, hükümetlerin hizmet sunma, güvenlik sağlama, afetlere müdahale etme ve etkin yönetim becerilerinin zayıflaması mümkündür. Bu sebeple, geleceğin insanî krizlerinin kırsaldan çok kentsel boyutta olacağını, yoksulluğun ve çatışmaların etkilediği ülkelerin kentlerinin dünyanın en savunmasız bölgeleri olacağını öngörmek hiç de zor değildir (Okeke ve diğerleri, 2020).

Dirençli Kent

Direnç (resilience), bir sistemin baskı altına alındığında bile düzgün bir şekilde performans gösterme yeteneğini veya sistemlerin işlev veya yapıda temel değişiklikler olmadan yıkıcı olayların etkisini absorbe etme ve bu etkilerden kurtulma yeteneğini ifade etmektedir. Direnç arttıkça, belirli bir yoğunluk tehlikesine ilişkin hasar derecesi azalmaktadır. Direnç veya dayanıklılık kavramının iki temel biçimi bulunmaktadır (Proag, 2014: s. 369):

- *Katı dirençlilik*: Katı dirençlilik yapıların veya kurumların baskı altına alındıkları zaman ortaya çıkan doğrudan gücüdür. Afet bağlamında dirençlilik genellikle kırılganlığın basit anlamda tersi olarak ele alınmaktadır. Örneğin mühendisler genellikle bir yapının deprem yoğunluğu, rüzgar yükü veya diğer fiziksel stresler nedeniyle çökme olasılığını azaltmak için belirli güçlendirme önlemleri yoluyla direnç ve dayanıklılığının artırılmasına başvurmaktadır. Dirençlilik arttıkça, belirli bir yoğunluk tehlikesine ilişkin hasar derecesi azalmaktadır.
- *Esnek dirençlilik*: Esnek dirençlilik sistemlerin işlev veya yapılarında temel değişiklikler olmadan yıkıcı olayların etkisini absorbe etme ve bu etkilerden kurtulma yeteneğidir. Örneğin, sert destekler üzerine inşa edilmiş eski bir araba bozuk satırlı yollarda giderken mutlaka bazı akslar kırılmaktadır. Modern bir araba ise aynı darbeleri süspansiyon sistemiyle (amortisör, yaylar veya hidrolik sistemlerle) kolayca emebilmektedir. Bu nedenle, sermayeye, araç ve gereçlere doğrudan erişimi olan kişiler ve sağlıklı bireyler, bir felaket anında en dirençli olanlardır.

Şehirler açısından dirençlilik genel olarak kentsel sistemlerin risk ve tehlike oluşturan değişiklikleri özümseme, kentsel krizlere uyum sağlama ve yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir. Kentsel dirençliliğin (urban resilience) sürdürülebilirlik, yönetim ve ekonomik kalkınma gibi diğer temel kentsel hedeflerle paralel ilerleyen yönleri bulunmaktadır (Desouza ve Flanery, 2013).

Literatürde ekolojik bir kavram olarak da tanımlanan kentsel dirençlilik, şehirlerin yeni bir dizi yapı ve süreç etrafında yeniden örgütlenmeden önce değişime tahammül edebilme derecesi anlamına gelmektedir. Daha geniş bir tanımla kentsel dirençlilik kavramı, dayanıklılığın teknik sistemlerden sosyal sistemlere kadar genişletilmesi ve özellikle kasaba ve şehirlerin felaketler ve diğer tehlikeler karşısında toparlanma becerisi ve yaşam, ticaret, sanayi, hükümet ve meclisler gibi temel işlevlerini yerine getirmeye devam etme yetenekleri anlamına gelmektedir. Bu, teknik, politik ve sosyal faktörlerin bir karışımını ifade etmektedir ancak sonuçta, ekolojik kavramla bağlantılı olan, sakinlerin tepkisi ve kolektif tutumuyla yakından ilgilidir (Hamilton, 2009).

Kentsel dirençlilik özellikle iklime dayanıklı bir şehri kastederken iklim-dirençli kent (*climate-resilient city*) olarak ifade edilebilmektedir. İklim dirençli kent, iklim değişikliğinin getirdiği strese dayanma, iklimle ilgili tehlikelere etkili bir şekilde yanıt verme ve gelişen olumsuz etkilerden hızla kurtulma kapasitesine sahip olan bir şehir olarak tanımlanmaktadır. Şehir yönetimleri, toplumun aşırı hava olaylarına karşı direncini güçlendirmek için çeşitli araçlara sahiptir. Kamu fonlarını harcayarak veya operasyonlarını kentin risk ve hassasiyetlerini azaltacak şekilde ayarlayarak doğrudan harekete geçmeyi seçebilirler. Ayrıca, bireyleri ve kuruluşları savunmasızlığa veya kırılganlığa katkıda bulunan faaliyetlerden caydırmak için bilgi ve toplum eğitimini kullanarak veya gönüllü uyum eylemlerini özendirecek teşvikler sunarak dolaylı bir yaklaşım da benimseyebilirler (Henstra, 2012).

İklim değişikliği ve aşırı hava olaylarının yanı sıra küçük ve büyük ölçekli afetler de dahil olmak üzere doğal ve insan kaynaklı felaketlere dayanıklı ve hazırlıklı şehirleri ifade etmek için bazen afet-dirençli kent (*disaster-resilient city*) kavramı da kullanılmaktadır. Afet-dirençli kent, doğal tehdit ve diğer felaketlerle başa çıkma konusunda toplumu ve şehri güçlendirerek, sakinlerinin yaşamını ve geçimini güvence altına alabilir. Böyle bir şehir sosyal, politik ve ekonomik sistemlerini, hasarları hesaba katacak, onarımları gerçekleştirecek ve deneyimlerden öğrenip gelişecek şekilde hızlı bir şekilde ayarlayabilir. Afete dayanıklı bir kent, mevcut ve gelecekteki tehlikeleri azaltmak veya önlemek, tehditlere karşı savunmasızlığı azaltmak, müdahale ve kurtarmaya yönelik işleyen mekanizmalar ve yapılar oluşturmak amacıyla,

bireyleri, toplulukları ve kurumları güçlendirmeye yönelik önlemleri başarıyla desteklemeyi başarmış bir şehirdir (Wamsler ve diğerleri, 2013).

Kentsel dirençlilik, bir kentsel sistemin (ve onu oluşturan bütün zamansal ve mekânsal ölçeklerdeki sosyo-ekolojik ve sosyo-teknik ağların) bir rahatsızlık, karışıklık ve bozulma karşısında istenilen işlevleri sürdürme veya hızla geri dönme, değişime uyum sağlama, mevcut veya gelecekteki uyum kapasitesini sınırlayan sistemleri hızlı bir şekilde dönüştürme yeteneğini ifade etmektedir (Meerow ve diğerleri, 2016).

Kentsel direnç kavramı sıklıkla toplulukların, zamanımızın en büyük kalkınma zorluklarını temsil eden iklim değişikliği ve afetlerin etkilerine dayanma kapasitesiyle ilişkilendirilmiştir. İklim değişikliği ve afetlerin şehirler üzerinde belgelenmiş ve ölçülebilir olumsuz etkileri olduğundan, iklim değişikliğine uyum ve afet risk yönetimi, genel kentsel dirençlilik gündeminin temelini oluşturmaktadır. Son yıllarda kentsel dirençliliğin tanımı, yalnızca doğal tehlikeleri değil aynı zamanda teknolojik, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel şokları ve stresleri de içeren temel hususları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kentsel direnç kavramı ile ilgili şu hususlar öne çıkmaktadır (World Bank, 2016):

- Kentsel direnç kavramı sürdürülebilir kalkınmanın kritik bir unsurudur. Dayanıklılığa yatırım yapmak, mevcut kalkınma kazanımlarının gelecek nesiller için korunmasını sağlayarak uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır.
- Kentsel şokların ve streslerin şehrin düşük gelirli nüfusu ve kayıt dışı yerleşim yerleri üzerindeki orantısız etkisi açıkça ortadadır. Yoksul insanlar sadece kentsel şoklara ve streslere daha savunmasız oldukları için değil, aynı zamanda daha az kaynağa sahip oldukları ve bunlarla başa çıkmak ve uyum sağlamak için daha az destek aldıkları için de orantısız bir şekilde etkilenmektedirler.
- Kentsel direnç aynı zamanda şehirleri karmaşık sistemler olarak da ele almalıdır. Kentsel dirence yönelik herhangi bir yaklaşım, birbiriyle ilişkili olan işlevsel (belediyeye gelir yaratma), organizasyonel (yönetişim ve liderlik), fiziksel (altyapı) ve mekânsal (kentsel tasarım) boyutları dikkate almak durumundadır. Kentsel şoklar, (ekonomik durgunluk, sosyal çalkantı, salgın hastalıklar veya yönetimin sistemin verimsizlikleriyle başa çıkma konusundaki başarısızlığı gibi) kentsel sistemin bir veya birden fazla bölümündeki kesinti veya çöküşün ardından gelmektedir.

- Kentsel direnç, birey ve hane halkından topluluk, kent (belediye) ve ulus düzeylerine kadar farklı ölçülerle değerlendirilmelidir. Yasal kurallar ve düzenlemeler de bu ölçülere göre farklılık göstermelidir. Örneğin *bireyler ve haneler düzeyinde direnç*, stresleri yönetmek ve şokların etkilerinden kaçınmak için harekete geçme kapasitesini (örneğin, güvenli evlerde veya risk azaltıcı altyapıyla korunan yerlerde yaşamayı) ifade etmektedir. *Topluluk düzeyinde direnç*, bunlara ek olarak, bir stresi yönetmek veya bir şoktan kaçınmak için birlikte çalışma kapasitesini de içermektedir. *Kent düzeyinde direnç*, belediye yönetimlerinin hanelerin, toplulukların ve işletmelerin bir stresi yönetmelerini veya bir şoktan kaçınmalarını ve olumsuz bir olayın ardından kritik hizmetleri sürdürmelerini sağlayacak önlemler alma kapasitesini gerektirmektedir. *Bölgesel ve ulusal düzeyde* ise, belirli bir şehirde, hassas bölgede veya şehir grubunda kentsel direnci artırmak için politika reformları, yatırımlar veya malî koruma stratejileri gibi temel eylemler gerekebilmektedir.
- Kentsel dirence dair riskler ve tedbirlerin kapsamı, bölgesel, ulusal ve küresel faktörlerden dolayı sıklıkla tek bir belediyenin idarî sınırlarının ötesine uzanmaktadır. Yalnızca risk yönetimi ve adaptasyon yerine genel dayanıklılık kapasitesine odaklanmak, bir şehrin işlevselliğinin kendi idarî sınırlarının ötesinden sağlanan mal ve hizmetlere (ekosistem hizmetleri dahil) bağlı olduğunun kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum bölgesel, ulusal ve küresel tedarik zincirleri ve finansal akışların yanı sıra şehir dışından ve dolayısıyla hükümetin yetki alanından kaynaklanan sosyo-ekonomik-politik-kültürel krizlere de dikkat çekmektedir. Örneğin, bir şehrin su, gıda ve enerji kaynakları genellikle idarî sınırlarının ötesinden sağlanmaktadır. Bu sebeple kentin dayanıklılığı değerlendirilirken bu durumun da dikkate alınması gerekmektedir. Benzer şekilde, taşkınlarla karşı koruma sadece şehir içinde taşkın koruma çalışmalarını değil aynı zamanda genellikle şehrin yetki alanının dışında / üstünde yer alan etkili havza yönetimini de gerektirmektedir.

Teoride ve uygulamada giderek yaygınlaşan ve gelişen bir kavram olan *dirençli kent* ikili bir anlam kazanmıştır. Kavram, haricî çevresel ve sosyal “şoklara” dayanma kapasitesini ifade etmek için kullanıldığı gibi, bir bölgenin ekonomik uyum ve çevikliğine atıfta bulunmak için de kullanılmaktadır. Şehrin güçlü teknik ve mühendislik unsurlarına işaret ettiği gibi, bir şehirdeki bireylerin sahip olması veya edinmesi gereken nitelikleri de vurgulamaktadır (Moir ve diğerleri, 2014).

Son olarak, dirençli bir kentin en önemli özelliklerinden biri eyleme geçme ve toparlanma hızıdır. Uzun gecikmeler yaşamaktansa, bir arızanın ardından kritik hizmet ve fonksiyonları hızla yeniden kurmak büyük önem taşımaktadır. Örneğin telekomünikasyon ve enerji sistemlerinin afet sonrasında toparlanma hızı, yaşanan etkilerin derecesini, kapsamını ve süresini doğrudan etkilemektedir. Ancak bu düşünce, hizmet ve operasyonların afet öncesindeki durumuna dönmesinin her zaman arzu edildiği anlamına gelmemektedir. Şehirler düzenli olarak dengesiz bir durumda çalıştıklarından, toparlanma hızı hem afet öncesi duruma hızlı bir dönüşü hem de yeni bir operasyon biçimine hızlı bir geçişi (değişimi) ifade etmektedir (Meerow ve diğerleri, 2016).

Sağlıklı Kent

Kentleşme, şehir sağlığının bileşenlerini, toplum ve çevre sağlığını büyük ölçüde etkilemektedir. Kentsel gelişme, arazi değerlerinin artması, sermaye kazanımları ve daha aktif bir yerel ekonomi gibi önemli faydalar sağlamakta ve kent toplumundaki birçok faktör halkın sağlık düzeyini iyileştirmektedir. Kentleşme ekonomik büyüme, altyapı gelişimi ve sofistike bir yaşam tarzı sunmasına rağmen aynı zamanda gıda güvenliği, barınma, istihdam, yaşam ortamı, gelecek nesillerin sağlığı gibi kentsel yaşamın birçok yönünü ilgilendiren meseleleri ve suç, şiddet, ahlâkî bozulma, uyuşturucu kullanımı ve doğal afetlere karşı hassasiyetin artması gibi yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. Kentleşmenin bu kötü etkileri sonucunda, aynı zamanda doğal ve insan kaynaklı felaketler, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar gibi tehditler için de kriz yönetiminin önemi artmaktadır. Kalabalık kentlerin artması ve hızlı kentleşme sonucunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bakımsız, gelişmemiş kentsel alanlarda, gecekondu ve gayri resmi yerleşimlerde yoğunlaşan insanların sayısı artmıştır. Gelişmiş ülkelerde bile sistemler bazen farklı kentsel alanlardaki sağlık düzeylerinde dengesizliklere ve göreceli bir düşüşlere engel olamamaktadır. Çünkü bu sağlık düzeyleri kentsel yaşam ortamlarının kalitesiyle yakından ilişkilidir. Hızlı kentleşme, bu yaşam koşullarındaki eşitsizlikleri artırma eğilimindedir. Kentsel altyapının kentleşmeye ayak uyduramaması, yaşam ortamlarının bozulmasına ve temel hizmetlerin yetersiz sağlanmasına neden olarak ciddi halk sağlığı ve sanitasyon sorunlarına yol açmaktadır. Kentleşmeye, yeterli ekonomik büyüme eşlik etmediği zaman kent yoksullarının oranı ve sayısı artmaktadır. Sosyal istikrarsızlığa neden olan faktörler artmakta ve kentsel sağlık düzeyindeki genel iyileşmeler engellenmektedir. Kentsel yoksulların sayısındaki artış sanayileşmiş ülkelerde de belirgindir ve çeşitli sosyal tıp sorunlarına yol açmaktadır. Yaşam ortamlarının bozulması, temel hizmetlere

yönelik arz ve talepteki uyumsuzluk, yaşlanan bir toplum nedeniyle azalan sosyoekonomik canlılık, düşük doğum oranları, artan suç ve sosyal huzursuzluk, evsiz ve sabit ikametgahı olmayan kişilerin gittikçe artması gibi sorunlar gelişmiş ülkeler için de önemli sorunlar haline gelmektedir. Ayrıca, kentleşmiş toplumların karakteristik özellikleri, stres ve psikolojik sağlık meseleleri, bulaşıcı hastalıkların ve salgınların ortaya çıkması, güvenli su ve gıda temininin zorlaşması gibi sağlık sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Hava kirliliği, çöp imhası, konut ve yaşam ortamlarının oluşturulması, güvenliği, bakımı ve yönetimi gibi geleneksel kentsel sorunlar, daha geniş gelir eşitsizliklerine sahip mega şehirlerde giderek daha da zorlaşmaktadır (Takano, 2004).

Bir yerleşim biriminden kaynaklanan sorunlar, şehirler aşırı kalabalık iken kırsal nüfusun az olması ve üretim ile tüketim arasında dengesizliklerin bulunması gibi sebeplerle, kent sınırlarını aşabilmekte, çevre kentleri ve bütün toplumu etkileyebilmektedir. Kentsel sorunlar ayrıca nüfusları, kaynakları, ekonomiyi ve çevreyi etkileyerek dünya toplumuna da tesir etmektedir. Bu nedenlerden dolayı vatandaşların sağlık durumlarını iyileştirmeye yönelik girişimler, kentsel konulara ilişkin çok çeşitli faktörleri birleştiren kapsamlı planların geliştirilmesini gerektirmektedir (Takano, 2004). Bu bakımdan bir yerleşim biriminde ve çevresinde, bütün kentli yurttaşların ve diğer paydaşların kentsel sağlığa yönelik çabaları benimsemesi ve buna ilişkin politikalara katılım göstermesi önem taşımaktadır. Bazen yerel ve bölgesel çapta bir bulaşıcı hastalık bazen bütün dünyayı etkileyen bir pandemi yaşanabilmektedir. Bu sebeple bazı durumlarda yerel, bölgesel hatta ulusal önlem ve politikalarından daha fazlası gerekebilmektedir. Bu düzeyleri aşan bir sağlık tehdidinde uluslararası işbirliğine de ihtiyaç bulunmaktadır. COVID 19 pandemisinde olduğu gibi bir uluslararası sağlık tehlikesi olmasa bile yerel ve kentsel sağlık sorunlarının çözümü, sağlıklı kent (*healthy city*) düşüncesinin geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için, yine de kentler arası ve/veya uluslararası işbirliği ağları önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1988 yılında başlattığı Avrupa Sağlıklı Kentler Ağı (*WHO European Healthy Cities Network*) bu işbirliği ağlarından biridir. Sağlıklı Kentler Ağı, sağlığı şehir yönetimlerinin sosyal, ekonomik ve politik gündeminin üst sıralarına koymak için çalışan küresel bir harekettir. Ağ, sağlığı şehirlerin siyasî ve sosyal gündeminin üst sıralarına koymayı ve yerel düzeyde halk sağlığı için güçlü bir hareket inşa etmeyi amaçlamaktadır. Sağlığın belirleyicilerini ele almak için eşitliği, katılımcı yönetimi ve dayanışmayı, eylemi ve sektörler arası işbirliğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Sağlıklı Kentler Ağı yaklaşımının başarılı bir şekilde uygulanması, sağlık ve yaşam koşullarının bütün yönlerini ele alan yenilikçi eylemleri ve Avrupa çapında ve

ötesindeki şehirler arasında kapsamlı bir işbirliği ağının oluşmasına bağlıdır. Bunun için de açık siyasî taahhüt, liderlik, kurumsal değişim ve sektörler arası ortaklıklar önem taşımaktadır. Sağlıklı Kentler yaklaşımı kamu, özel, gönüllü ve toplumsal sektör kuruluşları arasında işbirliği içinde çalışma ihtiyacını benimsemektedir (WHO, 2023b).

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlıklı kent, fiziksel ve sosyal çevrelerini sürekli olarak yaratan ve geliştiren, insanların yaşamın bütün fonksiyonlarını yerine getirirken ve maksimum potansiyellerini geliştirirken birbirlerini karşılıklı olarak desteklemelerini sağlayan topluluk kaynaklarını genişleten bir şehirdir. Sağlıklı kent anlayışı, belirli bir sağlık statusüne ulaşılmış ve sağlık hizmetlerinin çok gelişmiş olmasını değil, sağlığın bilincinde olan ve onu geliştirmek için çaba gösteren, bu bilinci ve misyonu yüklenen bir kent yaklaşımını vurgulamaktadır. Sağlıklı kentler insanlara ve gezegene fayda sağlayan yerleşim birimleridir. Bütün toplumun katılımını sağlayarak, tüm toplulukların barış ve refah arayışına katılımını teşvik etmelidir. Sağlıklı kentler, daha iyiye doğru değişim sağlamak, eşitsizliklerle mücadele etmek, sağlık ve refah için iyi yönetimi ve liderliği teşvik etmek amacıyla örnek olmalı, öncülük etmelidir. Sağlıklı kentlerde inovasyon, bilgi paylaşımı ve sağlık diplomasisine değer verilmeli ve desteklenmelidir. Sağlık Kentler Ağı'nın vizyonunu da ifade eden, sağlıklı bir kentin temel özellikleri şunlardır (WHO, 2023b):

- Sağlıklı bir kent, kalkınmaya *insanî bir yaklaşımı* benimser, insana yatırım yapmaya öncelik verir, herkesin ortak mal ve hizmetlere erişimini sağlar. Bu özellik, kentsel gelişim için stratejik bir yaklaşım olarak insan ve sosyal sermayeye yatırım yapma, katılımı, entegrasyonu ve ayrımcılık yapmamayı teşvik etme, güven ve dayanıklılık oluşturma, ahlâka ve değerlere odaklanma gibi insanî unsurları içerir.
- Sağlıklı bir kent, insanların yaşama alanları ve biçimlerini, yararlandıkları ortak mal ve hizmetleri etkileyen kararlara *toplumun katılımını* sağlayarak örnek teşkil eder. Toplumun ihtiyaç ve varlıklarına dayalı olarak iyileştirilmiş kentsel alanlar ve hizmetler oluşturur. Sağlık ve refah için daha güçlü hesap verebilirlik ve yönetim ilkelerini benimser. Bireysel sağlık ve refaha, güçlü ve dirençli bir topluma önem verir.
- Sağlıklı bir kent, ortak mal ve hizmetlerin değer temelli yönetimi yoluyla *toplumun refahının artırılması* ve varlıkların güçlendirilmesi için çaba gösterir. Sosyal gelişmenin ilerici önlemleri, döngüsel ekonomiye yatırım yapma, evrensel asgarî sosyal koruma gibi unsurları içerir.

- Sağlıklı bir kent *hem insanların hem de gezegenin sağlık ve refahının* şehrin tüm iç ve dış politikalarının merkezinde yer almasını sağlar. Bu özellik, bütün şehri içine alan bir sağlık ve refah yaklaşımı, yönetim düzeyleri arasındaki tutarlılık ve kentsel sağlığın kurumsal yapısının güçlendirilmesi gibi öğeleri kapsar.
- Sağlıklı bir kent sağlık ve refah arayışını kolaylaştıran erişilebilir bir *sosyal, fiziksel ve kültürel çevre* yaratır. Bu özellik, ihtiyaç temelli yaklaşımdan varlık temelli yaklaşıma geçiş, insan odaklı kentsel gelişim ve planlama, sağlıkta eşitlik ve sürdürülebilirliğin kentsel gelişim ve planlamaya entegre edilmesi, ortak alanların kullanımında ve yönetiminde kapsayıcılığın artırılması gibi unsurları içerir.
- Sağlıklı bir kent, bütün eylemlerinde, politikalarında ve sistemlerinde *barışı teşvik* ederek ve koruyarak örnek teşkil eder. Kurumlar, yönetim sistemleri ve mimari sosyal adaleti ve kapsayıcı katılımı ön planda tutmalıdır. Sömürücü olmayan eşitlikçi bir yaklaşım olan kapsayıcılık ve eşitlik gibi kültürel normlar teşvik edilmelidir. Resmî yönetim ve toplumsal normlar yolsuzluk, ayrımcılık ve her türlü şiddetle mücadele etmelidir.

Sağlıklı kent, fiziksel ve sosyal çevreleri sürekli olarak yaratan, iyileştiren ve insanların yaşamın tüm işlevlerini yerine getirirken ve maksimum potansiyellerine ulaşmada birbirlerini karşılıklı olarak desteklemelerini sağlayan topluluk kaynaklarını güçlendiren bir şehirdir (Hancock ve Duhl, 1988). Temel amacı, yerel yönetim, vatandaşlar ve çeşitli sosyal sektörlerin işbirliği yoluyla hijyen ve sanitasyonun ötesine geçen yüksek bir yaşam standardına ulaşmaktır. Şehirlerde yaşayan nüfusun oranı arttıkça, kentsel alanlarda yaşam kalitesinin bozulması ve yoksulluğun artması bazı kent bölgelerini hem fiziksel hem de sosyal olarak sağlıksız hale getirmiştir. Karmaşık bir sosyal yapı, çeşitli sektörler arasındaki yaşam koşulları kalitesindeki farklılıklar, nüfus yoğunluğu ve şehirlerdeki çeşitli faaliyetlerin yoğunlaşması gibi çeşitli faktörler, çevrenin bozulmasına katkıda bulunmuştur. Sağlıklı kent terimi, bir yandan ekoloji konusunda artan farkındalık ve kentsel çevre refahına yönelik tehditlerle, diğer yandan da bütünlük bir bakış açısıyla sağlıklı kentsel alanlar yaratmayı amaçlayan uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen bir dizi hareket veya grupla ilişkilendirilebilmektedir (Gonzalez-Pérez ve Lois-González, 2005)

Sağlıklı kenti tam ve eksiksiz bir şekilde tanımlamak kolay değildir. Kesin olan şudur ki, sağlıklı bir şehir, yalnızca iyi sağlık hizmetlerine sahip olan bir şehirden daha fazlasıdır. Bu fikir, insanın ileriye dönük başarılarına ve deneyimlerine imkân tanıyan bir yer olarak şehrin, içinde yaşayanların

sağlığının ve sağlıklı bir hayatının olmasında önemli bir rol oynadığını ima etmektedir. Ancak her şehir benzersizdir ve kendine ait bir yaşam tarzı, kendi ruhu ve maneviyatı, hatta kendi kişiliği vardır. Yine de tanımlamak gerekirse, sağlıklı kent, sürekli genişleyen, insanlara hayatı aktif bir şekilde yaşama ve birbirlerine destek olma fırsatları yaratan şehirdir. Böyle bir tanımın merkezinde, sağlıklı bir şehirde ortak yaşam alanlarının olduğu ve genel anlamda vatandaşların aynı hedefe doğru uyumlu bir şekilde çabaladığı fikri yer almaktadır. Ancak kriz, çatışma ve onun yaratıcı çözümü de sağlıklı bir şehrin parçasıdır. Bir şehir, vatandaşlarına güvenli ve yeterli gıda, güvenli su temini, hijyen ve sanitasyon, barınacak bir yuva ve yoksulluktan kurtulma gibi temel sağlık hizmetlerini sağlayamıyorsa, sağlıklı bir kent değildir. Ancak sağlıklı kent için bunların yine de yetersiz olduğu ve bir dizi çevresel ön koşulun (ekonomik, fiziksel, sosyal ve kültürel) gerektiği, şehirde bütün sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyen çoğu insanın kendileri ve aileleri için beklediklerinin temel bir parçası olduğu açıktır. 20. yüzyılda Avrupa'daki şehir yaşamının büyük bir kısmının berbat oluşu, birçok düşünürü bir ütopyik şehrin nelerden oluşabileceğini düşünmeye ilham vermiştir. Şehir planlamasının kökeninin halk sağlığına dayanması ve bazı ülkelerde ulusal sağlık, konut, çevre ve kültür bakanlıkları arasında sıklıkla yakın bağlantıların bulunması tesadüf değildir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kent yönetimlerinin en önemli sorunlarından biri de bu kamusal işlevlerin ayrıntılı bir bürokratik yapının parçası olarak, dikey programlarla ve ortak bir etki yaratacak bütünlükte bölümlere ayrılarak iyi bir şekilde uygulanamamasıdır (Ashton, 1988).

Bağışık Kent

İnsanlığın tarihte ve özellikle son yıllarda yaşadığı tecrübeler salgınların biyolojik afetler olduğunu göstermektedir. COVID-19 pandemisinde de görüldü ki, yerel ve küresel salgınlar yaşamın olağan düzenini bozarak hem sağlıkla hem toplum ve ekonomiyle ilgili sorunlara yol açmış biyolojik afetlerdir. Anti-mikrobiyal direncin ve kronik hastalıkların artması, ekonomik sorunlar ve yoksullaşma, beslenme bozukluğu ve toplumun tehlikeli enfeksiyonlar nedeniyle bağışıklık sisteminin zayıflaması, çevresel sorunlar ve iklim değişikliği, hızlı nüfus hareketleri, temel sağlık hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği gibi birçok faktöre bağlı olarak eski ve yeni enfeksiyon etkenlerinin salgınlara yol açabileceği bilinmektedir (Şimşek, 2020: s. 104).

Kentlerin doğal felaketlere hazırlanması, geçmişten beri şehir planlamasında sürekli olarak yer almış, sığınaklar inşa edilmiş, taşkınları önlemek için drenaj tesisleri kurulmuştur. Ancak biyolojik afetler hükümündeki sağlık felaketleri nadiren planlama stratejisi ve kentleşme tasarımlarına dahil

edilmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde şehirler dünyanın tamamını veya belli bir bölgeyi etkileyen birtakım sağlık risklerine ve salgın hastalıklara maruz kalmaktadır. Bu salgınların etki derecesi çeşitli çevresel, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı şehirden şehre değişmektedir. Son yıllarda başta COVID-19 salgını ve buna bağlı tehlikeler olmak üzere bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların oranlarındaki önemli artış, iklim değişikliği ve diğer küresel çevre sorunlarının etkileri, hem insanlığa ciddi sağlık zararları vermekte hem sosyal ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Ekoloji ilkelerine uygun olarak planlanıp tasarlanan sağlıklı şehirler, kendilerini çevreleyen çevresel gerçeklerle uyumlu bir yapıya kavuşarak, insan sağlığını ve doğal ekosistemleri koruyan bir yapı kurmaktadır. Dirençli ve bağışık kent (*immune city*) sakinlerinin sağlığını geliştiren ve onların iş, ulaşım ve üretim gibi günlük faaliyetlerini kolaylaştıran bir ortam sunmaktadır. 21. yüzyıldaki küresel sağlık sorunlarıyla başa çıkmak ve doğal kaynakları korumak için şehirleri kentsel bağışıklık (*urban immunity*) ilkelerine göre planlamak ve tasarlamak acil ve gerekli hale gelmiştir. Canlılarda bulunan biyolojik bağışıklık bu konuda yol göstermektedir. Çünkü biyolojik bağışıklığın bileşenleri ile kentin belirli bölümlerinin karşılaştırılması, kentin beklenmedik ve istenmeyen olaylarla nasıl başa çıkacağını göstermektedir. Buna uygun tasarlanan şehirler dünyada meydana gelen değişimlere uyum sağlamak için bağışıklık sistemini geliştirebilir ve dayanıklı sistemler olarak şekillenebilir (Mohammed Salih ve Hussein, 2021).

Kentsel sistem ciddi bir olayla bozulduğunda ve dengesizleştiğinde, bazı kentsel unsurlar bu rahatsızlıklara tepki göstermeye başlayabilir ve sistemin dengesini korumaya çalışabilir; bu reaksiyon biyolojik bağışıklık tepkisine benzemektedir. Aslında şehirlerin fiziksel çevreleri, bağışıklığa dayalı kentsel sistemin rahatsızlık alıcıları veya sensörleridir, çünkü fiziksel kentsel çevre, şehirlerin soyut değişimlerinden doğrudan etkilenebilmektedir. Bu arada kentin fiziksel formunun ve unsurlarının kendisi de bazen istikrarsız bir kentsel sistemin nedenleri arasında olabilir. Çünkü kentsel formun karmaşık yapısının farklı düzeylerinde (veya ölçeklerinde) fiziksel ve fiziksel olmayan kent unsurları tutarlı bir şekilde işleyemeyebilir. Başka bir deyişle, kentsel sistemin şehir planı ölçeği gibi daha yüksek düzeydeki yapısında gerçekleşen dönüşümün, kentsel arazi ve konut dokusu gibi küçük ölçekli kentsel sistemde buna karşılık gelen değişime yol açabileceği belirsizdir. Kentsel bağışıklık mekanizması şehirlerin değişen dünyaya uyum sağlamasına yardımcı olsa da mevcut kentsel planlama işlevselcilik tarafından yönetildiği için kentsel sağlık ve bağışıklık kösteklenmektedir ve dolayısıyla bu kendi kendini dengeleyen sistemi göz ardı etmektedir. Sonuç olarak kentsel planlar sıklıkla kentsel sistemin dengesini bozmaktadır. Kentlerin doğasında var olan

bağışıklığın değeri keşfedilmeli ve planlamacılar bağışıklığa dayalı kentlerin doğal işleyişini anlamalıdır (Chen ve Hsu, 2015).

Bir kentte yaşayan bireylerin sağlık durumlarının belirlenmesinde biyolojik faktörlerin yanı sıra, yaşadıkları mekânın fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları da önem arz eder. Bu nedenledir ki kentin sağlığı kentte yaşayan için; kentlinin sağlığı da kentin geleceği için birbirine bağlıdır. Kent-sağlık ilişkisinden bakarsak, kentsel bağışıklık, kentlerin hastalıklara direnci olarak tanımlanabilir. Nasıl ki insan için bağışıklığın temel bileşenleri hücre ve dokular topluluğu ise; kentler için de bağışıklığının aktörleri, kentin temel işlevleri ve bunların yönetim sistemidir. İnsan vücudu için öngörülen bağışıklık unsurları kent kapsamında düşünülürse ve sağlıklı kenti/bağışık kenti oluşturacak gereklilikler kente uyarlanırsa benzer hususlar ikisi için de geçerli olmaktadır. İnsanların yoğun olduğu bir yerleşim birimi olan kent için, yerleşimin alt ve üstyapı unsurları vücudun organları gibidir. Kentin sürdürülebilirliği yaşamın ve vücut bütünlüğünün korunmasına, kentsel direnci sağlayan unsurlar da vücut direncine benzemektedir. Kentin kullandığı kaynaklar vücudun beslenmesine benzerken, kentin çevresi, göç alması, büyümesi, tehditlere maruz kalması vücuda zarar verebilecek dış faktörler gibidir. Kentin yönetimi de tüm bu bileşenleri koordine eden insanın iradesine benzemektedir. Bu bileşenler birlikte değerlendirildiği zaman bağışık kent, kentsel topraklarının altyapı ve üstyapı unsurları sağlıklı olan, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefleyen, planlı ve kontrollü bir şekilde büyümeye devam eden ve bu bileşenleri yönetebilecek birimlere sahip olan şehirdir (Negiz ve Savaş-Yavuzçehre, 2021: s. 51-53).

Toplum ve çevre sağlığını doğrudan etkilediğinden dolayı kentsel mekânların ve yaşam alanlarının planlanması, sağlıklı bir kentsel alan ve çevre oluşturulması oldukça önemlidir. Kentsel sağlığı ve bağışıklığı geliştirmek için, kent yönetimlerinin kentsel planlama sürecinde çevre ve toplum sağlığını dikkatle değerlendirmeleri gerekmektedir. Kentsel planlama süreçlerinde bu hususların yeterli ölçüde gözetilmediği COVID-19 salgınının hızla yayılmasıyla anlaşılmıştır. Bu durum, kentlerin halk sağlığı açısından gelecekte yaşanabilecek diğer afet ve salgınlara ilişkin hazırlık ve planlama yapmalarının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur (Öztaş-Karlı ve Çelikyay, s. 2020: 322-323).

Covid-19 sürecinde, ekonomi, siyaset, sağlık sektörü, toplumsal yapı, kişisel ve sosyal ilişkiler, insanların devletten beklentilerini ve toplumun bakış açısını değiştirmiştir. Bütün dünyanın ve insanların tecrübe ettiği gibi, Covid-19 pandemisi, sağlık, toplum, ekonomi ve daha birçok sektörde ve sosyal alanda küresel çapta krizlerin çıkmasına sebep olmuştur. Günümüzde

kentlerin varoluşlarının ilk şartı, bundan sonra karşılaşacakları krizler ve kentsel şoklara dirençli ve hazırlıklı olmalarıdır. Kentliler kadar kentlerin de kırılğan olmaması, dirençli, sağlıklı, bağışık olması büyük bir önem taşımaktadır. Bu önemli hususların sağlanması için öncelikle, merkezî yönetim, yerel yönetimler ve diğer kamu kurum ve kuruluşları, yurttaşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşları olmak üzere bütün kentli paydaşlar dünyanın, kentlerin ve insanoğlunun geleceği için birlikte çalışmalıdır (Negiz ve diğerleri, 2021: s. 150).

SONUÇ

Kamu yönetiminde kriz yönetimi yerel ve ulusal düzeyde toplumu etkileyen krizleri engellemek, etkilerini azaltmak veya sonlandırmak amacıyla kullanılan politika ve stratejilerden oluşmaktadır. Birden çok ülkede ve/veya bütün dünyada etkili olan kamusal krizlerde uluslararası işbirliği de gerekli olmaktadır. Ancak her durumda dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı kentler ve sakinleri bu krizlerin etkisine daha fazla maruz kalmakta ve daha çetin bir mücadelenin içine girmektedir. Kent yönetimleri açısından bu olağanüstü ve bunalımlı dönemlere hazırlık yapmak, yerleşim birimlerini daha esnek ve dirençli bir yapıya kavuşturmak önemli görevlerden biri haline gelmiştir.

Kentleri etkileyen krizler arasında çevre ve iklim sorunları, insan kaynaklı felâketler, doğal afetler ve şoklar, bulaşıcı hastalık, pandemi ve diğer biyolojik afetler, nüfus ve kentleşme sorunları, sektörel durgunluklar, siyasî ve idarî çatışma ve çözümsüzlükler, kentsel güvenliği tehdit eden suç ve şiddet olayları, insan hakları ve kişisel özgürlüklerin ihlâli sayılabilir. Kentlerin bu sıra dışı ve sıkıntılı durumlardan mümkün olduğunca kayıp vermeden ve hasar almadan kurtulabilmesi için, yani daha dirençli, sağlıklı ve bağışık hale gelebilmeleri için şu hususlara önem verilmelidir:

- Kentleşmenin iyi planlanması ve yönetilmesi,
- Yerinden edilmiş nüfusun başarıyla yönlendirilmesi,
- Doğal ve insan kaynaklı afetlere ve iklim değişikliği sorunlarına hazırlıklı olunması,
- Yurttaşların kenti bekleyen tehditler konusunda bilinçlendirilmesi ve yerel politikalara halk katılımının sağlanması,
- Çatışma ve şiddeti tetikleyen sorun alanlarının ortadan kaldırılması,
- Yerleşim birimlerinde emniyet ve güvenin sağlanması,
- Kent ve çevresinde risk unsurlarının en aza indirilmesi,

- Yoksulluğun, düzensiz mahallelerin ve kentsel alanlar arasındaki dengesizliklerin giderilmesi.

Kentsel kriz yönetiminde her şeyden önce şehir ve çevresinin savunmasız unsurlarının ve zayıf yönlerinin ortaya konulması, muhtemel krizlerin tanım ve özelliklerinin belirlenmesi, bu krizlere karşı yapılacak mücadelede şehrin güçlü yönlerinin ve çıkabilecek fırsatların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Her kentin ve çevresinin sosyal, kültürel, ekonomik ve ekolojik dinamikleri farklı olduğundan, kentlerin bu sıra dışı durumları yaşaması, etkilenme düzeyi ve tedbirleri de farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple kentler kendi sosyal, ekonomik, doğal ve çevresel niteliklerini göz önünde bulunduran hazırlıklar yapmalı, kentsel mekânları, altyapı ve üstyapı unsurlarını buna göre planlamalı ve inşa etmelidir.

KAYNAKÇA

- Ashton, J. (1988). Healthy Cities. *World Health*, June 1988, 9-11.
- Barbehön, M., & Münch, S. (2017). Interrogating the city: Comparing locally distinct crisis discourses. *Urban Studies*, 54 (9), 2072–2086. <https://doi.org/10.1177/004209801561300>
- Beall, J., Goodfellow, T., & Rodgers, D. (2013). Cities and Conflict in Fragile States in the Developing World. *Urban Studies*, 50 (15), 3065–3083. <https://doi.org/10.1177/0042098013487775>
- Boin, A. (2023, September 25). Crisis management. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/crisis-management-government>
- Boin, A., Hart, P., Stern, E. & Sundelius, B. (2017). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure*. Cambridge University Press.
- Brown, D., Boano, C., Johnson, C., Vivekananda, J. & Walker, J. (2015). *Urban crisis and humanitarian responses: A literature review*. The Bartlett Development Planning Unit, UCL (University of London).
- Chen, C.-H., & Hsu, L.-F. (2015). A Study of Immunity-based Urban System: A Morphological Approach. *Procedia Computer Science*, 60, 652–661. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.201>
- Desouza, K. C., & Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89–99. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.06.003>
- Drennan, L.T., McConnell, A. & Stark, A. (2015). *Risk and crisis management in the public sector*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315816456>
- European Commission (2013). *Adaptation Strategies for European Cities Final Report*. European Commission, Directorate General for Climate Action.
- Farazmand, A. (2014). Crisis and Emergency Management: Theory and Practice. A. Farazman (Ed.), *Crisis and Emergency Management: Theory and Practice*, içinde (ss. 1-10). Routledge.
- Florida R. (2017). *The new urban crisis: How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class-and what we can do about it*. Basic Books.
- Garayev, V. (2013). Crisis, definition of. K. B. Penuel, M. Statler ve R. Hagen (Ed.), *Encyclopedia of crisis management*, içinde (ss. 186-187), SAGE Publications.
- Gonzalez-Pérez, J. M. & Lois-González, R. C. (2005). Healthy city. Roger W. Caves (Ed.), *Encyclopedia of the city*, içinde (ss. 336-337), Routledge.
- Hamilton, W. A. H. (2009). Resilience and the city: the water sector. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 162 (3), 109–121. <https://doi.org/10.1680/udap.2009.162.3.109>

- Hancock, T. & Duhal L. (1988). *Promoting health in the urban context*. World Health Organization Healthy Cities Papers. FADL Publishers
- Henstra, D. (2012). Toward the climate-resilient city: Extreme weather and urban climate adaptation policies in two Canadian provinces. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 14 (2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/13876988.2012.665215>
- IFC (2018). *Climate investment opportunities in cities - An IFC analysis*. International Finance Corporation, World Bank Group.
- IPCC (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson (Eds.), Cambridge University Press.
- Kaya, Y. (2018). İklim değişikliğine karşı kentsel kırılganlık: İstanbul için bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 11 (2), 219-257.
- Kidokoro, T., Okata, J., Matsumura, S. & Shima, N. (Eds.) (2008). *Vulnerable cities: Realities, innovations and strategies*. Springer
- Linstone, H. A. & Mitroff, I. I. (1994). *The challenge of the 21st century: Managing technology and ourselves in a shrinking world*. State University of New York Press.
- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011>
- Merriam-Webster (2023). *Crisis*. Merriam-Webster dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/crisis>
- Mohammed Salih, N. M., & Hussein, S. H. (2021). Cities after pandemic: Enabling social distancing as a new design standard to achieve urban immunity. *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*, 20 (4), 345–360. <https://doi.org/10.31648/aspal.6825>
- Moir, E., Moonen, T., & Clark, G. (2014). *What are future cities? Origins, meanings and uses, compiled by the business of cities for the foresight future of cities project and the future cities catapult*. Government Office for Science.
- Najafnezhad Asl, S., Mohammadi Moghadam, Y. & Poormoosavi, S. (2019). The role of passive defense in urban crisis management from urban managers' perspective. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 4 (3), 205-212. <https://doi.org/10.22034/IJHCUM.2019.03.05>
- Negiz, N. & Savaş-Yavuzçehre, P. (2021). *Viral çağda kent ve kentsel başışıklık*. Gazi Kitabevi.
- Negiz, N., Savaş-Yavuzçehre, P. & Yalçın, Ö. (2021). Covid-19 sürecinde kentler ve kentliler: Yaşananlar ve beklentiler üzerine tespitler (Göller Bölgesi bulguları). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

- Dergisi*, 39 (Covid 19 Özel Sayısı), 135-153. <https://doi.org/10.17065/huniibf.885113>
- Okeke, F. O., Eziyi, I. O., Udeh, C. A., & Ezema, E. C. (2020). City as habitat; Assembling the fragile city. *Civil Engineering Journal*, 6 (6), 1143-1154. <http://dx.doi.org/10.28991/cej-2020-03091536>
- Öztaş-Karlı, R. G. & Çelikyay. S. (2020). Akıllı Kentlerin Gelişiminde Covid-19 Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sağlık Hastalıklar Özel Sayısı, 321-338.
- Penuel, K. B., Statler, M. & Hagen, R. (2013). Introduction. K. B. Penuel, M. Statler ve R. Hagen (Ed.), *Encyclopedia of crisis management*, içinde (ss. xxv-xxvii), SAGE Publications.
- Proag, V. (2014). The concept of vulnerability and resilience. *Procedia Economics and Finance*, 18, 369-376. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00952-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00952-6)
- Rosenthal, U., Hart, P. & Charles, M.T. (1989). The world of crises and crisis management. U. Rosenthal, M. T. Charles ve P. T. Hart (Ed.), *Coping with crises: The management of disasters, riots and terrorism*, içinde (ss. 3-33). Charles C. Thomas Publisher.
- Rosenthal, U., Hart, P. & Kouzmin, A. (1991). The Bureau-Politics of Crisis Management. *Public Administration*, 69 (2), 211-33. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00791.x>
- Selby, J. D., & Desouza, K. C. (2019). Fragile cities in the developed world: A conceptual framework. *Cities*, 91, 180-192. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.11.018>
- Şimşek, Z. (2020). Biyolojik afet olarak Covid 19 pandemisi özelinde mevsimlik tarım işgücüne ve ailelerine yönelik temel sağlık hizmetlerinin sunumu. *Sağlık ve Toplum*, Özel Sayı, 103-111.
- Takano, T. (2004). Development of “Healthy Cities” and Needs of Research. T. Takano (Ed.), *Healthy Cities and Urban Policy Research*, içinde (ss.1-9), Spoon Press.
- Tekin, Ö. F. (2015). Kriz yönetimi ve kamu yönetimi için önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18 (2), 119-135.
- Tekin, Ö. F. (2014). Importance of crisis management for public administration: The practice in Turkish public administration. *The 2014 WEI (West East Institute) International academic conference proceedings*, ss. 163-171, Budapest, Hungary.
- Tutar, H. (2021). *Kriz ve stres yönetimi*. Seçkin Yayınevi.
- UN DESA (2019). *World urbanization prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420)*. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations.

- UN ECOSOC (2018). *Sustainable cities, human mobility and international migration, Report of the Secretary-General (E/CN.9/2018/2)*. Commission on Population and Development, UN Economic and Social Council, United Nations.
- UNEP (2007). *Cities and Urban Vulnerability in the context of Urban Environmental Management (Concept Paper)*. United Nations Environment Programme.
- UNISDR (2009). *2009 UNISDR terminology on disaster risk reduction*. United Nations International Strategy for Disaster Reduction.
- Wamsler, C., Brink, E., & Rivera, C. (2013). Planning for climate change in urban areas: From theory to practice. *Journal of Cleaner Production*, 50, 68–81. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.12.008>
- WHO (2023a). *Emergencies*. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/emergencies/our-work-in-emergencies/health-hazards-non-infectious#:~:text=Complex%20emergencies%20combine%20internal%20conflict,disasters%20associated%20with%20natural%20hazards.>
- WHO (2023b). *WHO European Healthy Cities Network*. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/groups/who-european-healthy-cities-network>
- Weaver, T. (2017). Urban crisis: The genealogy of a concept. *Urban Studies*, 54 (9), 2039–2055. <https://doi.org/10.1177/0042098016640487>
- World Bank (2016). *Investing in Urban Resilience: Protecting and Promoting Development in a Changing World*. World Bank Group.